

Текст који следи може се читати као део логичког низа једне развојне целине коју је креирао пуковник Стевица Карапанџин, а хронолошки му претходе текстови: **Верска служба у Војсци Србије**, *Војно дело* Зима/2011, стр. 271–291 и **Делатности верске службе у Војсци Србије**, *Војно дело* Јесен/2012, стр. 341–361.

Уредник

УТИЦАЈ ВЕРСКЕ СЛУЖБЕ НА ПРИПРЕМУ И ИЗВОЂЕЊЕ ОПЕРАЦИЈА КОПНЕНЕ ВОЈСКЕ*

Стевица С. Карапанџин
Министарство одбране Републике Србије, Управа за односе са јавношћу
Раде Славковић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

У чланку се разматра један од сегмената кроз који је позитивним утицајем, пре свега на моралну компоненту, могуће допринети развоју и унапређењу војне моћи Копнене војске у операцијама. Тај сегмент јесте новоуспостављена верска служба у Војсци Србије. Аутори у чланку наводе конкретне могућности утицаја на планирање, припрему и извођење операције Копнене војске у свим њеним фазама и, што је важно нагласити, у оквирима *доктринарних одредби*. То значи да императив није развој теолошке мисли већ допринос даљем доктринарном уређењу области операција Копнене војске, доградњи моралне компоненте, унапређењу укупне војне моћи Копнене војске и Војске Србије и развоју изграђености оператике као једне од наука одбране. У чланку се износе лични ставови са циљем да се пажња усмери на потребу и могуће правце даљег доктринарног и подзаконског развоја ове области. Конкретно, нужна је доградња сета доктринарних докумената у областима операција, доктрина видова, цивилно-војне сарадње и управљања људским ресурсима. Такође, неопходно је разрадити поступке и процедуре рада војних свештеника у командама и штабовима у процесу оперативног планирања, а ниво њихове имплементације унапређивати кроз усавршавање и оспособљавање официрског кора.

Кључне речи: *војни свештеници, верски службеници, операције, Копнена војска*

* Овај текст представља фрагмент завршног рада под називом „Утицај верске службе на припрему и извођење операција Копнене војске” који је пуковник Стевица С. Карапанџин, под методолошким вођством пуковника др Радета Славковића, одбранио у јуну 2014. године на Генералштабном усавршавању у Школи националне одбране Војне академије у Београду.

Војну моћ Копнене војске чине три међусобно повезане компоненте: физичка, концептуална и морална. Термин *међусобно повезане* указује на чињеницу да се у случају одсуства једне од њих више не би могло говорити о појму војне моћи, из чега се уочава значај не само сваке компоненте појединачно, већ и њихов збирни квалитативни и квантитативни утицај. За разматрање је посебно интересантна морална компонента, не само због њене важности, осетљивости и склоности ка наглим променама, већ и због тога што је за потенцијалног непријатеља она била, али и остаје, највећа непознаница. Без моралне, физичке и концептуалне компоненте не само да немају снагу, већ потпуно губе смисао. Међутим, за разлику од физичке и концептуалне, моралну компоненту, као изразито квалитативно својство војне моћи Копнене војске, поред непотпуне теоријске уређености, одсуства систематичности и занемаривања етичности, у нашим условима карактерише и нешто нижи степен организацијске применљивости. Због тога је, уз праћење савремених трендова, ослањање на сопствене традиције и уважавање реалних потреба и могућности, неопходна системска доградња области моралне компоненте војне моћи.

Дуг период одсуства религије, не само из наше војске, већ из јавног живота уопште и у вези с тим недостатак воље и способности за њеним адекватним разумевањем, представља убедљиво *највећи изазов* у имплементацији верске службе. Евентуални покушаји занемаривања религијских питања, груби покушаји њихове секуларизације од стране командних структура, стварање услова за развој прозелитизма или препуштање иницијативе религијским екстремизмима и омогућавање простора за њихово деловање у војној средини, посебно у савременим операцијама, сигурно би, уместо бенефита, као епилог имало прерастање поменутог *изазова у ризик*, па чак и у *претњу*.

Однос религије и рата

Многи су склони да религију посматрају искључиво као скуп пацифистичких идеја које су у апсолутном несаслагасу са ратом као друштвеном појавом. Према оваквим схватањима верујућим људима није дозвољено да употребљавају силу. Други су, пак, склони да религију по аутоматизму доводе у везу са насиљем, екстремизмом, агресивношћу, фанатизмом и сл. Такви ставови су резултат или елементарног неразумевања религијских одредби о љубави, праштању, милосрђу и миру или су плод њиховог злонамерног тумачења. Улога војника је да чува мир, али ако је потребно, он мора поћи и у рат зарад поновног успостављања мира. Због тога је од пресудне важности да војник своју дужност првенствено врши са миром у себи, јер тако на најбољи начин гради мир и око себе. Чињеница да се све велике монотеистичке религије фундаментално залажу за мир и да у исто време, при одређеним околностима, долазе у ситуацију у којој је потребно благосиљати рат, представља својеврсну антиномију. Та наизглед присутна супротстављеност злонамернима и неупућенима може давати поводе за површна тумачења и осуђивања, док погрешно схватање овог проблема може производити идеје о „светим ратовима”.

Старозаветни ратови имају заједничку карактеристику која се огледа у потреби да се очува Завет и опстанак изабраног народа. Уколико изабрани народ, односно *Изра-ел* (онај који је Бога видео)¹ не живи по Божијим законима, Бог може допустити рат против њега. И Он допушта ратове! Бог, као трећа страна у сукобу, одређује почетак, ток и исход рата. Према Мојсијевом закону важило је правило око за око, зуб за зуб, руку за руку, ногу за ногу. Важно је напоменути да је по тадашњем схватању ближњи био само Јеврејин, а забрана убијања односила се искључиво на међусобне личне сукобе припадника изабраног народа, док је организовано насиље, као што је рат, било дозвољено. *Нови завет* представља Христово испуњење Старог завета, па је то постао Завет и остатка дотадашњег незнабожачког човечанства са Богом. У Новом завету истиче се много тога новог и узвишенијег. Христос је изговорио чувену *Беседу на гори* која је постала основ хришћанске етике. Он, поред осталог, у тој беседи каже: „Чули сте да је казано око за око зуб за зуб. А ја вам кажем да се не противите злу, него ако те неко удари по десном образу, окрени му и други; И који хоће да се суди с тобом и кошуљу твоју да узме, подај му и хаљину; И ако те потера једну миљу, иди с њим двије”.² Шта је овде важно уочити? Ради се искључиво о односу према *личној* увреди, *личној* имовини и *личној* услузи. У *Беседи на гори* Христос изговара и ове речи: „Чули сте да је казано: Љуби ближњег својега, а мрзи непријатеља својега. А ја вам кажем: љубите непријатеље своје, благосиљајте оне који вас куну, чините добро онима који вас мрзе и молите се за оне који вас вређају и гоне”.³ Пре Христа нико није изговорио овакве или сличне речи! Он у тренутку свог хапшења у Гетсиманском врту, Светог Апостола Петра, који је претходно потегао нож и једном од војника одсекао уво, упозорава: „Врати нож свој на место његово; јер сви који се маше за нож од ножа ће погинути”.⁴ Једна од последњих реченица коју је Христос изговорио на крсту била је: „Оче опрости им јер не знају шта чине”.⁵ Међутим, Христос у *Беседи на гори* изговара и ове речи: „Чућете ратове и гласове о ратовима. Гледајте да се не уплашите; јер све то треба да се збуде. Али још није крај. Јер ће устати народ на народ и царство на царство и биће глади, помора и земљотреса по свету”.⁶ Дакле, ратова ће бити док је света и века. У Јеванђељу по Матеју посебну пажњу привлаче следеће Христове речи: „Не мислите да сам дошао да донесем мир на земљу; нисам дошао да донесем мир него мач. Јер сам дошао да раздвојим човјека од оца његовог, и кћер од матери њезине и снаху од свекрве њезине. И непријатељи човјеку постаће домаћи његови”.⁷ У хришћанству, поред Старог и Новог завета, велики значај у обликовању односа према рату има и светоотачко предање. Свети оци Цркве, у суштин-

¹ *Псалтир са девет библијских песама*, превод црквеног грчког и словенског Псалтира владике Атаназија (Јевтића), манастир Хиландар, манастир Грачаница, манастир Цетињски, манастир Тврдош, 2000, стр. 239.

² *Свето Писмо Нови Завет Господа нашег Исуса Христа*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1998, (Мт, 5, 38-41), стр. 18.

³ *Исто*, (Мт, 5, 43-44), стр. 19.

⁴ *Исто*, (Мт, 26, 52), стр. 66.

⁵ *Исто*, (Лк, 23, 34), стр. 174.

⁶ *Исто*, (Мт, 24, 6-7), стр. 58.

⁷ *Исто*, (Мт, 10, 34-36), стр. 29.

ском смислу, дали су одговоре на сва важна питања, па и на она из домена рата. Првих неколико векова хришћанства обележено је негирањем рата, што је потрајало све до доношења Миланског едикта 313. године. До тада су хришћани живели у антихришћанској држави и због вере, а многобожачке власти непрекидно су их прогањале, мучиле и убијале. Од 313. године држава се сматра важном установом одређеном од Бога ради осигурања живота, имања и мира. Кључни преокрет у хришћанском односу према рату десио се пред битку коју је Свети цар Константин водио против Максенција. Константин је тада на небу видео крст и чуо речи „Овим побеђуј!“⁸. Одмах је наредио да се целокупна његова војска стави под знамење крста, чиме је у исто време доспела и под Божију заштиту. Епилог је била сјајна победа над бројнијом и вишеструко надмоћнијом Максенцијевом војском. До напуштања апсолутног негирања рата долази код Блаженог Августина, а појам *bellum iustum* (праведни рат) који је он увео и данас је актуелан. Нажалост, не постоји јасна и потпуна слика о ратовима у којима су учествовали хришћани непосредно после раскола 1054. године, при чему се мисли на узроке и ток крсташких ратова, који су, пре свега, били инспирисани потребом ширења вере, освајања и пљачки. С тим у вези, симптоматично је да савремени теоретичари при разматрању узрока ратова у којима су кроз историју учествовали хришћани, готово уопште не улазе у суштинску разлику између православља, римокатолицизма и протестантизма. *Римокатолицизам* одмах након раскола улази у сукобе великих размера са циљем успостављања оних вредности за које се залагала Римокатоличка црква. Након 1054. године појам праведног рата на Западу замењен је недопустивим појмом „свети рат“. Узрок томе је неоправдано наглашавање колектива, при чему се појединац углавном ослобађао одговорности и бриге за сопствену савест.⁸ *Протестантизам*, као облик западног хришћанства, настао у 16. веку, отишао је у другу крајност. У протестантизму појединац је изгубио одговорност за колектив, а либерално и погрешно тумачење библијских одредби постало је уобичајена појава. *Ислам* је, када посматрамо његов догматски однос према рату, религија заснована на врло строгим критеријумима. У једном ајету у Курану се каже: „Због тога смо Ми прописали синовима Израиловим: ако неко убије некога који није убио никога или онога који на Земљи наред не чини – као да је све људе поубијао; а ако неко буде узрок да се нечији живот сачува – као да је свим људима живот сачувао.“⁹ У 2. сури се каже: „И борите се на Аллаховом путу против оних који се боре против вас, али ви не отпочињите борбу – Аллах, доиста, не воли оне који заподијевају кавгу.“¹⁰ При анализи односа ислама према рату интересантно је гледиште Срђана Симића о узроцима саме његове појаве. Он истиче чињеницу да је значајну улогу у развоју ислама имао утицај јудео-хришћанске културе и да је он као постбиблијска религија, у ствари, креација садејстава и исход једног широког тока хришћанске историје. Док ислам, с једне стране, хришћанство тумачи као једну од откривењима дату религију, што доводи до одређеног ривалитета, с друге стране, став хришћанства о пореклу ислама за-

⁸ Борислав Д. Гроздић, *Православље и рат*, НИЦ Војска, Београд, 2001, стр. 46.

⁹ *Пријевод Кур'ана*, превео Бесим Коркут, Мешихат Исламске заједнице у Србији (5. сура, 32. ајет), Нови Пазар, 2011, стр. 112.

¹⁰ *Исто*, (2. сура, 190. ајет), стр. 28.

снима се на томе да је његово учење плод апокрифних извора аријеваца и монофизита.¹¹ Поред тога, није за потцењивање чињеница да код муслиманског приступа вери постоји специфичност која се огледа у обавези строгог придржавања правила, за разлику од нпр. православног, где је то ствар личног избора. Другим речима, док Куран испоручује захтеве, Библија даје слободу.

Са аспекта разматрања утицаја верске службе на припрему и извођење операција Копнене војске, од посебног су значаја изворни ставови великих монотеистичких религија по питању рђавих дела у рату, тј. свега онога што би у данашње време било у супротности са одредбама међународног хуманитарног права. Према хришћанским, али и исламским ставовима, грех који почини појединац у рату враћа се у негативном смислу на целу јединицу, па и на народ из којег потиче извршилац нечасног дела. То се односи на негативне појаве као што су убиства цивила и заробљеника, пљачке, прељуба и сл. У Старом завету наводи се заповест коју је Бог дао преко пророка Мојсија: „Кад отидеш на војску на непријатеље своје, тада се чувај од сваке зле ствари (...). Јер Господ твој иде усред логора твога да те избави и да ти преда непријатеље твоје (...)”.¹² По православном учењу Бог није узрочник зла већ га човек чини својом слободном вољом, а борба против њега остварује се, пре свега, *унутрашњим напорима*. Православни став је да се злу треба супротстављати због *љубави*, а не ради *принуде*. Положити живот за ближњег највећа је жртва, а ближњи је у најопштијем смислу речи (као један од Адамових потомака) сваки човек. За војника хришћанина, у ужем смислу, ближњи су, пре свега, чланови његове породице, затим други суграђани, али и сви остали становници његове државе. Речи Светог Филарета Московског „непријатеље личне љуби, непријатеља Божијих се гнушај, а непријатеље отачаства сатири”, не само да дају одговор на питање може ли хришћанин да учествује у рату, већ указују и на то да се спремност на жртву за ближњег на најбољи начин може потврдити кроз војничку службу, коју Црква баш из тог разлога сматра светом. Верни хришћански народ посебно због тога цени и поштује војника, знајући да је он (војник) спреман да жртвује свој живот за њега (народ). Шта је овде највредније поштовања и шта је, у ствари, највећа војникова жртва? Одговор је у чињеници да се код војника хришћанина не ради само о спремности на жртвовање сопственог овоземаљског живота, већ и нечег неупоредиво вреднијег – живота у вечности. Суштина *православног схватања рата* јесте да појединац не сме остати равнодушан доследно се придржавајући хришћанских принципа о несупротстављању, у ситуацији када је његова заједница угрожена. Али, да се не би отишло у другу крајност, појединац не сме занемаривати ни одговорност пред Богом.

Закључује се да је недопустиво незнатљиво и злонамерно довођење религије у везу са апсолутним пацифизмом, с једне, и агресивношћу и фанатизмом по аутоматизму, с друге стране. Изворни ставови великих монотеистичких религија према феномену рата представљају премису на којој верска служба у Војсци Србије гради своје упориште у одговорној мисији испољавања позитивног утицаја на њене оперативне способности.

¹¹ Срђан Симић, *Учење Корана о Исусу Христу*, Богословски факултет Српске православне цркве, Београд, 2002, стр. 6.

¹² *Библија Свето писмо Старог и Новог завета*, Стари завет по преводу Ђуре Даничића, Нови завет по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског синода, по исправкама и преводима Светог владике Николаја (Мој 5, 23, 9-14), Глас Цркве, Београд, 2007, стр. 178.

Улога војних свештеника, односно верских службеника као штабних официра

Да би се у потпуности разумела улога војних свештеника, односно верских службеника као штабних официра, потребно је, у најкраћем, сагледати улогу *штаба* и *штабне организације*. Штаб је привремени или стални организацијски део команде, намењен за подршку команданту у реализацији функција које су му додељене у надлежност, са тежиштем на провођењу процеса оперативног планирања. Сваки штаб, у општем смислу речи, помаже команданту у доношењу одлука, а он, на основу штабних процена и предлога надлежних штабних официра, доноси одлуке. У процесу оперативног планирања команданту се даје слобода да реорганизује штаб у складу са сопственим начином рада или према посебним захтевима специфичног задатка. Према Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије (у даљем тексту: Упутство), а ради извршавања додељених задатака, у командама се може формирати више група које су у функцији њиховог планирања, праћења и извршења: штаб, група за командовање, група за оперативно планирање, група за командовање мобилизацијом, лична штабна група и друге.¹³ Број официра у свакој од њих је различит, што зависи од нивоа командовања. Начелник штаба је главни штабни официр. Он усмерава штабне послове, координира рад и обезбеђује ефикасно и брзо реаговање штаба и надгледа координирајуће штабне официре. Координирајући штабни официри су помоћници команданта, али су у функционалном смислу одговорни начелнику штаба. Специјалистички штабни официри својим професионалним или техничким знањима из одговарајућих функционалних области помажу команданту и штабу. Имајући у виду специфичности статуса војних свештеника, односно верских службеника¹⁴, потребно је сагледати и основна питања образовања, места и улоге *личне штабне групе*. Ради се о групи припадника команде који извршавају задатке под директном контролом команданта. Она није организацијски елемент команде, нити има сталну формацију, а одређује је, по потреби, командант, од официра и другог особља команде, као и потчињених јединица.¹⁵ У састав личне штабне групе, начелно, улазе официр за односе са јавношћу, официр правне службе, официр финансијске службе, лекар и главни подофицир. Поред њих, у саставу личних штабних група које се формирају у командама, обавезно треба да буду и војни свештеници, односно верски службеници.

Организација верске службе и верска служба у Копненој војсци

Војни свештеници, односно верски службеници, распоређују се на формацијска места у Генералштабу Војске Србије, командама оперативног нивоа, командама бригаа, у командама одређеног броја батаљона, као и у Војној академији и Војномедицинској академији. У командама оперативног и тактичког нивоа и у установама Мини-

¹³ Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, Генералштаб Војске Србије, акт Управе за планирање и развој (Ј-5) инт. бр. 3498-36 од 16.12.2013. године, Београд, стр. 118.

¹⁴ Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, „Службени гласник РС”, бр. 22/11, члан 14, став 1.

¹⁵ Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, оп. цит., стр. 118.

старства одбране потчињени су командантима (начелницима или директорима) јединица или установа, док су у погледу вршења богослужења и верских обреда одговорни својој цркви, односно верској заједници.¹⁶ Војни свештеници, односно верски службеници и њихови помоћници, ради вршења делатности верске службе организују се у *групе за верске послове*. Најмање један војни свештеник, односно верски службеник и један помоћник исте вероисповести образују групу за верске послове. Припадност јединици, односно установи, *примарни* је услов, а гарнизонски размештај *секундарни* услов у дефинисању надлежности група за верске послове.

Копнена војска је вид Војске Србије чија су организација, састав, оружје и опрема прилагођени извођењу операција на копну и унутрашњим пловним путевима. Њена организација заснована је на *начелима организовања* која представљају усвојене ставове о организовању и развоју Копнене војске за реализацију доделених мисија и задатака. Доктрином Копнене војске дефинисано је осам начела организовања.¹⁷ Верска служба *непосредно* утиче на остваривање начела *трокомпонентности састава, трокомпонентности намене, интероперабилности и модуларности*. Поред тога, на *посредан* начин утиче на остваривање *ефективности и ефикасности*, док *не испољава утицај* на остваривање *еластичности и финансијске одрживости*. *Непосредан* утицај карактеристичан је по уједначеном и континуираном, а *посредан* по променљивом интензитету, што зависи од тога о ком начелу се ради. На *трокомпонентност састава* верска служба непосредно утиче самим њеним присуством у професионалним саставима, као и чињеницом да су припадници верске службе по свом статусу професионални припадници Војске Србије. С обзиром на то да постоји замисао о развоју верске службе и за потребе пасивне резерве, односно Територијалних снага, у наставку процеса њеног успостављања предвиђено је уређење и тог сегмента. На сличан начин испољен је *непосредан* утицај и на успостављање начела *трокомпонентности намене*, јер се постојећом организацијско-формацијском структуром органа верске службе задовољавају, како верске потребе *снага за реаговање*, тако и, у највећем делу, потребе *главних одбрамбених снага*. Већ поменути развојем, условно речено резервне компоненте верске службе, биће уређена и њена организација у *снагама ојачања*. У процесу реформе система одбране и реорганизације Војске Србије, она, поред осталог, и кроз успостављање верске службе стаје у ред савремених армија, чиме се испољава и *непосредан* утицај на остваривање начела *интероперабилности*. Једна од *делатности* војних свештеника, односно верских службеника, јесте и сарадња са другим војним свештеницима, односно верским службеницима, као и сарадња са војним свештеницима других војски.¹⁸ Она има посебан значај у мултинационалним операцијама, нарочито у условима када припадник Војске Србије – верник у команди јединице, односно установе у којој је на служби нема војног свештеника, односно верског службеника вероисповести којој припада. Организација, опремање, оспособљавање и формирање снага Копнене војске за извршење одређеног задатка врши се у складу са конкретним потребама и у складу са начелом

¹⁶ Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, оп. цит., члан 18. и 19.

¹⁷ Доктрина Копнене војске, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 31.

¹⁸ Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, оп. цит., члан 22, став 1, алинеја 2, подалинеја 7, тачка 3.

модуларности. Батаљон – дивизион – одред основна је модуларна јединица Копнене војске. Имајући у виду број и распоред формацијских места војних свештеника у Копненој војсци, закључно са нивоом батаљона, уочава се да верска служба остварује непосредан утицај, односно даје допринос остваривању и овог начела и то у свим врстама операција Копнене војске.

Структура Копнене војске представља организацијски однос, односно устројство које се манифестује кроз однос и заступљеност родова и служби у њој.¹⁹ Родови и службе деле се на врсте и специјалности. Постоје две категорије служби: опште и логистичке. Верска служба је једна од општих служби са *две врсте* (богослужбена и помоћна) и *пет специјалности* (православна, римокатоличка, протестантска, исламска и јеврејска). Значајно је истаћи и да се у контексту учешћа њених припадника у операцијама, верска служба од осталих служби разликује и по томе што за њу не постоји јединствена ознака, већ је има свака од њених пет специјалности. Разлог томе је, поред осталог, и то што је већ поменути специфичностима статуса војних свештеника, односно верских службеника, дефинисано да ознаку своје специјалности носе на свим врстама униформи, као и да не носе и не употребљавају оружје. Наведена чињеница је важна са аспекта учешћа у операцијама, првенствено због њиховог неборбеног статуса. Наиме, ради се о припадницима оружаних снага које Женевска конвенција препознаје, односно третира као једну од заштићених категорија, и то у рангу медицинског особља, рањеника, цивила и сл.²⁰ Уколико у борбеним условима дође до заробљавања војног свештеника са оружјем, он губи статус заштићеног лица. У Копненој војсци тренутно су дефинисани: формацијско место војног свештеника координатора у Команди Копнене војске, формацијска места војних свештеника у командама јединица ранга бригаде и војних свештеника у командама батаљона. Војни свештеник координатор, поред делатности верске службе у Команди Копнене војске и саставима у гарнизону који су му посебним наређењем дати у надлежност, врши и координирајућу функцију над војним свештеницима на тактичком нивоу. Војни свештеници у командама тактичког нивоа које у потчињеним саставима имају војне свештенике, такође врше координирајућу функцију, али у знатно мањој мери. Стога је битно истаћи да је на вишим нивоима израженији штабни рад војних свештеника и ангажовање у реализацији задатака у оквирима једног дела функција командовања и руковођења, пре свега планирање, организовање, контрола и координација.

Верска служба остварује утицај и на развој *лидерства (војног вођства)*, што је у блиској вези са *посредним* утицајем на остваривање начела *ефективности* и *ефикасности*.

Значај верске службе у оружаном сукобу

Ставови о оружаном сукобу у којем се планирају, припремају и изводе операције Копнене војске саставни су део Доктрине Копнене војске. Према Доктрини операција Војске Србије интеракција супротстављених воља, заједно са ватреном моћи и

¹⁹ Доктрина Копнене војске, оп. цит., стр. 32.

²⁰ Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949., <http://www.icrc.org/ihl/INTRO/375?OpenDocument>, Интернет, 16/11/2014.

способностима деструктивног деловања модерног наоружања, даје оружаном сукобу насилан карактер са несагледивим и непредвидивим последицама.²¹ Из наведеног се види и значај моралне компоненте у односу на друге две компоненте војне моћи Копнене војске. Другим речима, нужно је прво *хтети*, па тек онда *моћи* и *знати*. У контексту теме значајно је размотрити и карактеристике оружаног сукоба, дефинисане Доктрином Копнене војске, као што су: *опасност*, *стрес*, *фрикција* и *хаос*. У ангажовању чији је циљ откривање и контрола поменутих и несумњиво негативних карактеристика оружаног сукоба и отклањање њихових последица, верска служба има посебан значај. Поједина догматска начела великих монотеистичких религија и њихови ставови о рату у одређеној мери могу се препознати и у одредбама Доктрине Копнене војске и она војним свештеницима, односно верским службеницима стављају на располагање изузетне могућности за деловање. Поред тога, ако се узме у обзир и доктринарна одредба да се морална компонента војне моћи Копнене војске заснива на општеприхваћеним друштвеним и моралним вредностима и *Кодексу части припадника Војске Србије* (у даљем тексту: Кодекс части)²², као и чињеница да су претходно поменута догматска начела у знатној мери заступљена и у најважнијим вредностима војне професије које су њиме прокламоване, може се закључити да при давању одговора на питања *шта* и *како*, значајну помоћ нуде и одредбе Кодекса части.

Опасност је неизбежна појава током операција Копнене војске, а прати је *страх* као највећи непријатељ њених припадника. Нема човека који у ситуацијама ризичним по сопствени живот неће осетити страх. Њему се тада једино може супротставити *храброст*, једна од најсложенијих и најкомплекснијих вредности војне професије и једна од најважнијих врлина њених припадника. Храброст представља неки, довољно снажан капацитет који припадник Копнене војске током операција треба да поседује како би се суочио са ризиком, а испољава се само када радња укључује преузимање тог ризика. Другим речима, да би се знало да ли је у питању храброст или не, претходно је потребно прецизирати о коликом степену ризика је реч. Постоје два услова за постојање храбрости: *одлучност* и *исправност одлучивања*. То значи да, ако нема неопходности одлучивања, нема ни простора за испољавање храбрости. Осим тога, исправност одлуке је, такође, саставни део дефиниције храбрости. Због тога припадник Копнене војске током операција треба да буде у стању да донесе разумну и исправну одлуку и да прихвати ризик који такво поступање носи. Особине одлучности и исправности одлучивања требало би да поседују сви припадници Копнене војске, без обзира на њихову хијерархијску позицију. То значи да сви у одређеној мери имају могућност, али и потребу за одлучивањем; у коликој мери, да ли само за себе, или уједно и за друге – зависи од њихове позиционираниости у систему командовања и руковођења, која је сразмерна степену личне одговорности. За припаднике Копнене војске срџба и бес су током операција најнепожељније појаве, јер тада на деловање покрећу раздраженост и бол, а задовољство се налази у њиховом искаљивању, односно освети. Они који се само због тога боре јесу борбени, али нису храбри. У основи, њихово

²¹ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 13.

²² Доктрина Копнене војске, оп. цит., стр. 16.

понашање није последица моралних побуда, нити свесна одлука, већ искључиво последица афекта, због чега осветољубивост током операција није пожељна особина. Искуство говори да у миру разметљиви и хвалисави људи само носе маску храбрости и понашају се онако како би се храбар човек понео у опасности, а у ствари су прикривене кукавице. Важно је нагласити да припадници Копнене војске морају поседовати и спремност да, чинећи оно што је исправно, прихвате и ризик од моралне осуде других лица. То је посебно важно због тога што је за старешинске дужности потребна храброст, нарочито у тренуцима доношења одлука. Степен храбрости, дакле, не сме бити обрнуто сразмеран висини положаја у хијерархији Копнене војске, већ храброст у њој мора бити присутна на свим нивоима и то у широком спектру различитих околности.²³ То значи да храброст није нужно везана за борбене операције, јер у њима постоје и ситуације у којима се задатак може извршити релативно лако и безопасно, док је, на пример, у неборбеним операцијама често неопходно испољавање ове особине.. При суочавању са опасношћу, односно у борби за превазилажење страха и развој храбрости, улога верске службе је и у томе да војни свештеници, односно верски службеници припадницима Копнене војске у операцијама на адекватан начин пружају помоћ како да у конкретној ситуацији препознају разлику између добра и зла и да се злу супротставе силом.²⁴ Храброст се током операција Копнене војске на најбољи начин пројављује кроз снажну веру и одсуство страха од смрти, што је, са основа догматских начела, основно поље рада војних свештеника, односно верских службеника. Они у настојањима усмереним ка развоју храбрости припадника Копнене војске треба да имају у виду да су борбене операције окружење у којем се практично и на најбољи начин може потврдити већ помињана потреба спремности на ризик да се ради ближњег изгуби вечни живот, од чега заиста нема веће жртве. Са позиције *личних штабних официра* војни свештеници, односно верски службеници, имају могућност, али и обавезу да утичу на развој храбрости старешинског кадра Копнене војске. На тај начин се отклања заблуда да је храброст потребна само војнику који непосредно изводи борбена дејства. Напротив, за савест и одговорност располагања људским животима неопходан је изузетно висок ниво храбрости, док је неразумна неустрашивост погубна, како за непосредне извршиоце (обичне борце), тако и за доносиоце одлука. Поред тога, и на овај начин се стварају услови да се снаге у операцијама употребљавају искључиво у складу са принципима међународног хуманитарног права (*пропорционалност, опрезност, разликовање, неизбежност и хуманост*)²⁵.

²³ Стевица С. Карапанџин, *Кодекс части припадника Војске Србије*, Нови гласник, број 3-4, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 131.

²⁴ Према руском религиозном филозофу Ивану Иљину није свако способан да се лати мача и да се помоћу њега бори, нити да у тој борби остане на духовној висини. Зато он каже: „За ово нису потребни најгори, него најбољи људи, који у себи спајају племенитост и снагу, јер слаби неће изнети то бреме, а зли ће изневерити задатак мача (...)” (Иван Иљин, *О супротстављању злу силом*, НИЦ Војска, Београд, 2001, стр. 166.). Иљин каже још и ово: „Тада ћеш увидети да ли је мач потребан и где је потребан, онда ћеш у себи наћи снаге да га подигнеш на злочинца и да спречиш његов злочин; да га спречиш, а да се не уплашиш ни спуштања мача на твоју главу, ни изласка из моралне пуноће, ни људског суда” (*Исто*, стр. 176).

²⁵ *Доктрина Копнене војске*, оп. цит., стр. 21-22.

Стрес је скуп неспецифичних реакција људског организма на штетне факторе из непосредног окружења. Сваки оружани сукоб, самим тим и све врсте операције, због тога што садрже елементе опасности, представљају стресну ситуацију. Оне посебно долазе до изражаја у *борбеним* операцијама и могу утицати на пад воље и мотивације за борбом, што је фактор који у знатној мери опредељује победника. Другим речима, најважније предуслове за победу створиће онај ко успе да мотивацију сопствених снага одржи на потребном нивоу и да у исто време оствари утицај да мотивација непријатеља падне на ниво са којег он више неће имати воље за борбом. Све што је по питању могућности деловања верске службе током операција Копнене војске речено у вези с опасношћу, односно храброшћу, односи се и на стрес. С обзиром на то да је појава посттрауматских стресних поремећаја карактеристична за период након извођења операција Копнене војске, о томе ће нешто више речи бити у тексту који следи.

Фрикција се у Доктрини Копнене војске препознаје као сила која изазива поремећај деловања и која „оно што је једноставно чини тешким, а тешко – наизглед немогућим.“²⁶ Она може бити ментална (неодлучност о томе шта треба следеће предузети) или физичка (резултат интензивне непријатељеве ватре). Такође, у поменутој доктрини се каже и да фрикција може бити наметнута споља (деловањем непријатеља или метеоролошких прилика) или настати као последица деловања унутрашњих фактора (лошег плана или сукоба одговорних личности). Према Вујаклији фрикција (lat. frictio) означава трење, трљање, (...) а у фигуративном смислу и трвење, неслогу и раздор.²⁷ У суштини, она представља одступање од планираног, односно разлику између замишљеног и оног што се реално дешава у пракси.

Хаос је стање турбуленције или нереди, које резултира значајним губитком борбене ефикасности, морала и нарушавањем циклуса одлучивања, што доводи до учесталости тактичких и оперативних грешака једне стране у сукобу.²⁸ За елиминисање услова који могу довести до *фрикције* и *хаоса*, или за превазилажење ситуације у којој су они већ настали и отклањање њихових последица, код припадника Копнене војске у операцијама у знатној мери може утицати присуство појединих вредности војне професије, као што су *дисциплинованост* и *посвећеност професији*.

Дисциплинованост је вредност веома пожељна у војној организацији и представља темељ на којем она почива. Само дисциплиновани припадници Копнене војске који свесно испуњавају личне и заједничке обавезе и који дисциплину сматрају за врлину, могу на најбољи могући начин одговорити бројним изазовима током операција. Да би били дисциплиновани, припадници Копнене војске, поред осталог, морају бити самокритични и способни да контролишу сопствено понашање. Врхунац дисциплинованости је самодисциплина која се заснива на осећају посвећености и оданости, као и на претходно помињаној спремности на одрицања. Верска служба се, у настојању за остваривањем утицаја на унапређење дисциплинованости припадника Копнене војске у операцијама, ослања на догматске одредбе чија суштина је да се *борба са злом и његово савлађивање остварују, пре свега, унутрашњим напорима*. Може се закључити да то није могуће постићи без високог ни-

²⁶ Исто, стр. 12.

²⁷ Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, оп. цит., стр. 955.

²⁸ Доктрина Копнене војске, оп. цит., стр. 12.

воа самодисциплине, као и да кроз сегмент *унутрашње борбе* верска служба има могућности остваривања позитивног утицаја на јачање дисциплинованости.

Посвећеност професији је вредност која такође утиче на елиминисање карактеристика оружаног сукоба, као што су фрикција и хаос. Војна професија се, због изузетног значаја који има, издваја од свих других професија, због чега је неопходан висок степен посвећености њених припадника.²⁹ То значи да је потребно да они безусловно прихвате обавезе служења у свим мисијама и у свим околностима, без обзира на тешкоће, опасности и личне дилеме. У професији таквог значаја, условљавање извршења задатка из било ког личног разлога било би крајње нечасно. Посвећеност професији је у блиској вези са *спремношћу на жртву*, што је особина утемељена у догматским начелима великих монотеистичких религија и на чији развој војни свештеници, односно верски службеници током операција Копнене војске могу остваривати позитиван утицај.

Закључује се да су због могућности коришћења богате ризнице духовности војни свештеници, односно верски службеници, официри са снажним функционалним капацитетима за елиминисање негативних особина припадника Копнене војске чија појава током операција може изазвати неслогу, издајство, дезертерство, каријеризам, порочност, осветољубивост, ласкавост, охолост, хвалисавост и сујету.³⁰ На тај начин, они остварују утицај и на елиминисање свих поменутих негативних карактеристика оружаног сукоба током којих се планирају, припремају и изводе операције Копнене војске.

Верска служба у оквирима војне моћи Копнене војске

Поред тога што се у чланку тежишно врши разматрање моралне компоненте, значајно је истаћи и један од елемената физичке компоненте војне моћи – *заједничко деловање*. Њоме се, уз јединствено разумевање Доктрине Копнене војске и извођење колективне и здружене обуке јединица, умањују појединачни напори у достизању дефинисаних циљева.³¹ Значај одговорности за заједницу указује и на његов изузетно снажан *духовни карактер*. Уз утицај да унутрашња духовна будност увек буде присутна, веома је важно да војни свештеници, односно верски службеници током операција Копнене војске, код њених припадника развијају осећај и потребу за заједничким деловањем. У том контексту, поред поменуте *храбрости, посвећености професији и дисциплиновости*, неопходно је размотрити још неке вредности војне професије, јер се и њиховом интернализацијом³² испољава позитиван утицај на унапређење војне моћи Копнене војске.

²⁹ Стевица С. Карапанџин, *Кодекс части припадника Војске Србије*, оп. цит., стр. 130.

³⁰ Кодекс части као негативне особине припадника Војске Србије, поред осталих, дефинише хвалисавост, разметљивост, охолост и сујету. У вези с тим, Свети Јован Лествичник каже: „Охола душа је роб страхљивости, јер се узда у саму себе: она се плаши од сваког шума, од сваке сенке.” Свети Јован на истом месту каже и ово: „Страхљивост је одсуство вере у очекивању изненадне несреће. Страх је опасност на коју се мисли још пре но што је настала.” Такође каже и: „**Сви страхљиви људи су сујетни.**” (Свети Јован Лествичник, *Лествица*, Манастир Хиландар, 1997, Поука XX, стр. 121).

³¹ *Доктрина Копнене војске*, оп. цит., стр. 17.

³² Интернализација или оживотворење представља преношење одређених спољашњих норми на унутрашњи, ментални план, које се потом доживљавају као сопствене.

Оданост представља једновремен однос верности и привржености, како према јединици, тако и према друговима и саборцима у њој, како према претпостављенима, тако и према потчињенима. Само припадници Копнене војске који су верни и привржени својој јединици могу успешно извршавати задатке током операција. Често долазе у тешке ситуације у којима је неопходно да један другом помажу, при чему је посебно важно нагласити потребу да старији припадник штити млађег и брине о њему. Због тога оданост, као израз међузависности и осталих вредности војне професије, подразумева једновремено присуство *солидарности, посвећености професији, пожртвованости, дисциплинованости и поштовања*.

Солидарност као једна од вредности прокламованих Кодексом части није специфично војна врлина, али има изузетан значај у војној професији, нарочито у операцијама. Она подразумева спремност на узајамну помоћ и повезаност у извршавању задатака. Без солидарности не може се достићи циљ у операцијама, а предуслов за њено постојање јесте међусобно поверење.

Пожртвованост је, такође, у контексту заједничког деловања током операција Копнене војске, једна од важних вредности војне професије, јер тражи изузетну дисциплину и иницијативу њених припадника за извршавање свих, па и најтежих задатака, што опет захтева спремност на одрицања.³³ За припадника Копнене војске заједница треба да буде значајнија од њега као појединца, како због његове дужности да служи отаџбини Србији, тако и због природе средстава које употребљава у тој служби. Потребно је да, ради добробити Отаџбине, Војске Србије и своје јединице, он увек буде спреман на лична одрицања и подређивање личних интереса ономе што је нужно за добробит службе, где су операције најважнији испит такве његове спремности. Претходно наведено подразумева да припадник Копнене војске током операција *пожртвованост* за заједницу испољава и у ситуацији када помаже конкретним појединцима, што је уско повезано и са *оданошћу, солидарношћу, човечношћу и поштовањем*.

Поштовање, као вредност војне професије, подразумева поштовање других и поштовање самог себе. Она треба да буде део идентитета припадника Копнене војске који пружа једнаке шансе свима, познаје своја права и права других и у исто време их у потпуности поштује, што је посебно важно у операцијама.³⁴ Из перспективе *секуларне етике* поштовање је могуће само као поштовање једнаких. Међутим, ако се на проблем погледа из угла припадника Копнене војске који је православно хришћанин, уочава се да се он, са основа *хришћанске етике*, руководи речима Светог Апостола Павла и при томе иде корак даље: „Чашћу чините једни друге већим од себе”.³⁵ Због тога се у Кодексу части каже да припадник војне професије не сме чинити другом оно што не жели да чине њему, а што је једно од основних етичких начела великих монотеистичких религија.

Човечност је вредност која искључује мржњу и искључивост по основу различитости међу људима. Припадник Копнене војске у операцијама никада не сме повлачити линију разграничења по расној, верској, националној, полној или било којој другој личној особености. То разграничење међу људима за њега мора бити искључиво по људском или нељудском, што сваки човек у себи носи.

³³ Стевица С. Карапанџин, *Кодекс части припадника Војске Србије*, оп. цит., стр. 134-135.

³⁴ Исто, стр. 135.

³⁵ *Свето Писмо Нови Завет Господа нашег Исуса Христа*, (Рим, 12, 10), оп. цит., стр. 316.

Војни свештеници, односно верски службеници у Копненој војсци, у свим околностима, а нарочито у операцијама, користе се етичким вредностима вероисповести којој припадају и њиховим ставовима о питању рата и одбране отаџбине Србије. Они остварују утицај на јачање свести припадника Копнене војске о узвишености и значају војне професије и потребе њеног одговорног вршења, на развоју њихове спремности на сопствену жртву и осећају бриге за другог и на развоју самокритичности, правдољубивости, истинољубивости, трпељивости, поузданости, отворености и скромности, што су по Кодексу части, такође, пожељне особине. Војним свештеницима током планирања, припрема и извођења операција Копнене војске врло корисна може бити поука коју је Свети Јован Крститељ упућивао војницима: „Никога да не злостављате нити кога да опадате, и будите задовољни својом платом.”³⁶ Наиме, када је Свети Јован након Исусовог крштења на Јордану кренуо у мисију проповеди, долазио му је велики број људи ради духовних разговора. Свакој категорији људи који су му долазили, односно занимања, давао је посебне и за ту категорију специфичне, наменске поуке, па је тако и на посебан начин саветовао војнике.³⁷ Изузетно је важно нагласити да су војни свештеници, односно верски службеници једини квалификовани за давање одговора на оваква и слична питања, као и за упућивање сличних поука верујућим припадницима Копнене војске током операција и за отклањање свих њихових моралних дилема. За православног верника приоритет није *морал* већ живот у *евхаристијској заједници*, уз једновремено поштовање норми *хришћанске етике*. Са овако изграђеним животним ставовима припадник Војске Србије има одличне предиспозиције за допринос развоју елемента *заједништво* који је током операција Копнене војске од изузетне важности. Командантима и командирима снага Копнене војске које се ангажују у операцијама, у настојању да код припадника јединице изграђују најважније вредности војне професије, у знатној мери помажу војни свештеници, односно верски службеници, јер су њима познати *најтананије одаје и најскривенији покрети душа* верујућих припадника. Они су најпозванији за тумачење поменутих вредности и њихову интернализацију од стране припадника Копнене војске током операција, чиме на директан начин испољавају позитиван утицај на јачање њене војне моћи.

Лидерство (војно вођство) према Доктрини Копнене војске представља вештину старешина Копнене војске да, комбинујући формални ауторитет и личне особине, утичу на понашање потчињених и усмеравају њихово деловање ради остваривања циљева у додељеним мисијама и задацима.³⁸ Лидерство има посебан значај за војну моћ Копнене војске, али у исто време оно има везу и са појединим питањима из домена верске службе. Развој лидерства потребно је, поред осталог, разма-

³⁶ Исто, (Лк, 3, 14), стр. 119.

³⁷ Тумачећи Јеванђеље о Јовану Претечи Свети Николај жички и охридски каже: „Шта саветује Јован војницима? „Никога да не чините насиље нити да кога опадате и будите задовољни својом платом.” Опет према болести и лек. Наоружан човек склон је да чини насиље. Само га оружје тера на то. Да би учинио насиље, он мора привидно да да неко оправдање насиљу, како својој савести, тако и свету; отуда оружјем човеку, који чини насиље, својствено је опадање других и жалба на малену плату. Да би покајање војника имали трајне вредности, они морају одустати од својих злих навика, наиме од насиља, опадања и жаљења на малену плату.” (Епископ Николај, *Омилије*, Православна црквена општина Линц, 2001, стр. 55).

³⁸ *Доктрина Копнене војске*, оп. цит., стр. 16.

трати и кроз истицање разлика између менаџера (руководиоца) и лидера (вође).³⁹ Једна од разлика огледа се и у томе што су лидери *ефективни*, а менаџери *ефикасни*, из чега се уочава да је преко лидера (вођа) и менаџера (руководилаца) могуће испољавати и већ поменути *посредан* утицај на остваривање појединих помених *начела организовања* Копнене војске – *ефективности* и *ефикасности*. Чињеница је да је процена других увек лакша него процена самог себе, због чега, ради што већег степена ефективности снага у операцији, вођа, пре свега, треба да буде у стању да препозна сопствене способности, али и слабости. Међу штабним официрима најефикаснију помоћ у томе може му пружити војни свештеник, односно верски службеник.

У појединим савременим војскама за верску службу се користи колоквијални израз *савест командовања*, што је у вези са односом *лидерства* и *верске службе*. Више од пола века у нашој војсци комесари су били главни промотери и бранитељи идеологије која је, поред осталог, у њој и укинула верску службу. Основна карактеристика тог периода била је да су у њему команданти, односно лидери у одређеној мери били развлашћени постојањем више паралелних линија идеолошке контроле. Једна од њих била је и морално-политичка, којом је једнопартијска држава спроводила контролу над оружаним снагама и остваривала монопол власти, што се, у контексту теме, условно речено може назвати „комесарски модел”. У уводу рада поменута потреба за доградњом моралне компоненте и самим тим унапређења војне моћи Копнене војске подразумева, на првом месту, јачање институције команданта, што се, опет у контексту теме, условно може назвати „лидерски модел”. То значи да уређени систем селекције и усавшавања за командне дужности и дефинисање предвидиве командне каријере за млађи старешински кадар који поседује изразите особине и предиспозиције за вође, уз једновремено постојање војних свештеника као личних штабних официра, обезбеђују услове за остваривање позитивног утицаја *лидерства* и *верске службе* на унапређење *моралне компоненте* војне моћи Копнене војске. Суштина таквог система, карактеристичног за савремене војске, јесте да је командант по питању моралне компоненте централна личност. Поред поменутих искустава савремених војски, Војска Србије не оскудева ни у позитивним примерима из наше војничке прошлости.⁴⁰

Све функције система одбране, у мањој или већој мери, испољавају утицај на морал, а за који су најодговорнији команданти и командири. Имајући у виду хијерархијску позицију и могућности војних свештеника, односно верских службеника,

³⁹ Ранко Лојић и Живко Кулић, *Менаџмент људских ресурса*, Дирекција за издавачку и библиотечко-информациону делатност, Београд, 2009, стр. 339.

⁴⁰ Довољно је направити осврт на неколико дана с краја новембра и почетка децембра 1914. године у Колубарској бици. Толико је протекло од момента доношења, наизглед нелогичне одлуке генерала Живојина Мишића о повлачењу готово поражене Прве армије са Суворског гребена, па до отпочињања офанзивне фазе битке. Уз уважавање чињеница да је тих дана извршена попуна регрутима и ђачким четима и да је пристигла дуго очекивана модификована артиљеријска муниција, не може се занемарити чињеница да се кључни преокрет десио на *моралном плану*. Ко је био кључни фактор тог преокрета? Моралисти? Не, него командант Прве армије и његови потчињени, пре свега официрски кор. Интересантан је податак да је баш тих дана генерал Живојин Мишић тражио од команданата дивизија да се у десеткованим, премореним и деморалисаним трупама максимално интензивира рад *војних свештеника*.

учава се да, поред свих осталих функција, током планирања, припреме и извођења операција Копнене војске, верска служба може имати посебан успех у остваривању утицаја на моралну компоненту војне моћи Копнене војске. Само се у том контексту може разумети већ поменути и у делу савремених војски усвојени епитет *савест командовања*.

Верска служба у операцијама Копнене војске

Операција је скуп борбених и/или неборбених активности, покрета и других акција, које се предузимају по јединственој замисли ради остваривања општег циља различитог значаја. Изводе се самостално, у сарадњи са другим снагама одбране, снагама земаља партнера и снагама савезника.⁴¹ У планирању, припреми и извођењу операција Копнене војске учествују и војни свештеници, односно верски службеници, с тим да се, подзаконском регулативом дефинисана ограничења у вези с њиховим ангажовањем у појединим врстама операција, као што су нпр. информационе и психолошке, односе искључиво на ангажовање у реализацији суштинских задатака тих операција. Другим речима, наведено не искључује духовну бригу о припадницима Копнене војске ангажованим у тим операцијама. Данас део наука одбране више не третира само војна питања током операција, јер се у њиховом планирању, припреми и извођењу, како у миру, тако и у ванредном и ратном стању, појављују и бројни други неоружани и невојни фактори од чијег ангажовања зависи и успех самих операција. Дакле, данас имамо и *мултидимензионалност оперативног окружења*, као једну од најважнијих карактеристика операција током којих се, поред осталих, реализују и делатности верске службе. Од димензија оперативног окружења дефинисаних Доктрином операција Војске Србије (физичка, временска, политичка, социјална, економска, технолошка, информациона, војна),⁴² са аспекта овог чланка интересантне су *социјална* и *временска* димензија.

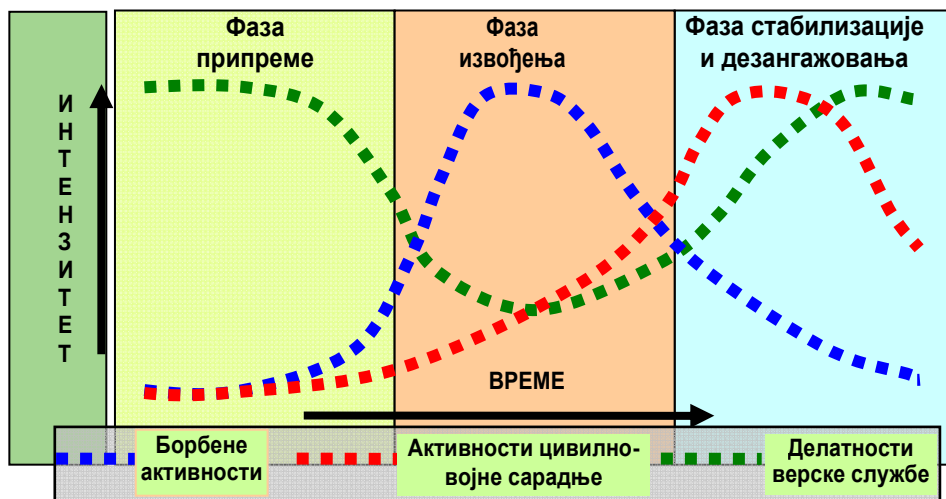
Социјална димензија огледа се у јавном мњењу и његовом односу према операцији. Услови који се морају остварити да би она била повољна јесу *поштовање међународног хуманитарног права, легитимност одабраних циљева, обезбеђење подршке за остварење циљева операција и цивилно-војна сарадња у зони операције*. Несумњиво је да верска служба у операцијама Копнене војске има улогу и у испуњавању одређеног броја поменутих услова. О вези верске службе и *легитимности одабраних циљева и цивилно-војне сарадње*, као и о утицају *временске димензије*, биће нешто више речи у тексту који следи. По питању *обезбеђења подршке за остварење циљева операција*, верска служба не испољава утицај који би био интересантан за разматрање. Познато је да се операција Копнене војске реализује кроз три фазе: 1) фаза припреме; 2) фаза извођења; 3) фаза стабилизације и дезангажовања. Вршење делатности верске службе усмерено је на непрекидну координацију са активностима које снаге Копнене војске изводе у све три фазе опе-

⁴¹ Доктрина операција Војске Србије, оп. цит., стр. 32.

⁴² Исто, стр. 15.

рација, и то као њихова религијска подршка, а ради доприноса унапређењу њене војне моћи. У том смислу, пажњу је потребно усмерити на три кратке анализе.

Прва је анализа интензитета *три паралелне*, али различите *активности*, односно *делатности* које се реализују кроз *све три фазе* борбене операције: 1) борбене активности; 2) активности цивилно-војне сарадње; 3) делатности верске службе (слика 1).

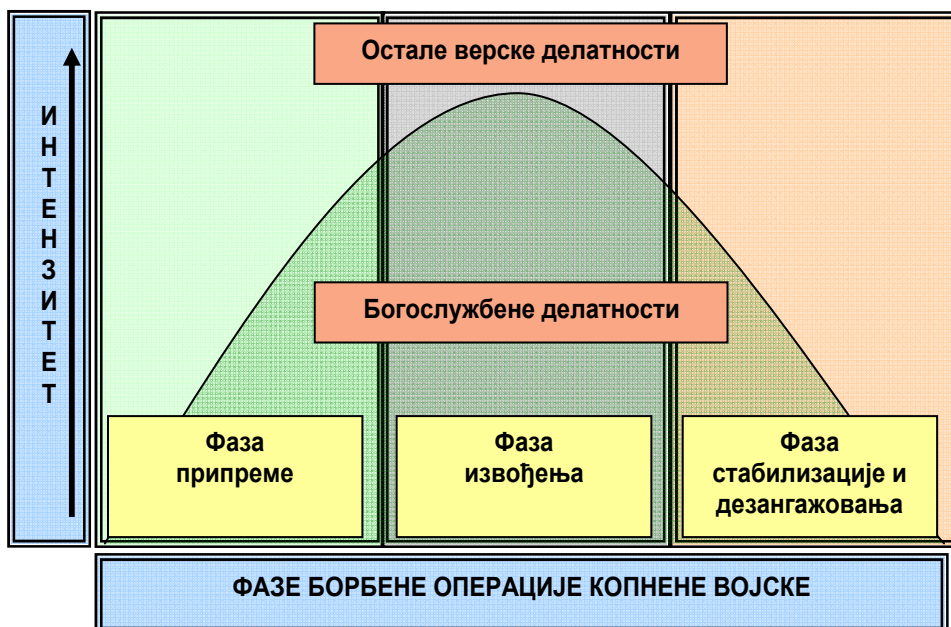

Слика 1 – Упоредни преглед интензитета борбених активности, активности цивилно-војне сарадње и делатности верске службе по фазама борбене операције

Јасно је да је трећа фаза, за разлику од претходне две, изразито *неборбена*, док другу одликује снажна веза са *социјалном* димензијом оперативног окружења. Познато је и да ниво интензитета *борбених* активности током борбене операције Копнене војске варира и да је у првој фази минималан. При крају прве фазе почиње његов раст, а током друге фазе достиже максимум. Након тога, ниво интензитета борбених активности почиње да опада, тако да током треће фазе операције постаје сличан нивоу из прве фазе. У Доктрини цивилно-војне сарадње Војске Србије, поред осталог, пише да је интензитет активности *цивилно-војне сарадње* обрнуто сразмеран интензитету борбених активности, а свој максимум достиже у трећој фази операције.⁴³ При разматрању делатности верске службе током фаза борбених операција уочава се да је њихов интензитет током прве и треће фазе врло висок, док је током друге фазе он на нижем нивоу. Степен обрнуте сразмерности интензитета *борбених активности* и *делатности верске службе* током *борбених* операција Копнене војске још више је изражен. Закључује се и да је ниво интензитета *активности цивилно-војне сарадње* и *делатности верске службе* у трећој фази операција приближно исти, због чега се, као посебан изазов, нуди могућност будућег јединственог уређења области преклапања поменутих активности, односно делатности.

⁴³ Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2012, стр. 30.

Друга анализа односи се на *интензитет делатности верске службе* по фазама *борбених операција* Копнене војске. Пре разматрања појединих питања из домена њиховог вршења, неопходно је нагласити да је у првој и трећој фази операција интензитет вршења *богослужбених делатности* и *осталих верских делатности* обрнуто сразмеран. Наиме, интензитет богослужбених делатности је нешто нижи у првој и трећој фази, док свој максимум достиже у другој фази. Код осталих верских делатности ситуација је обрнута и интензитет њиховог вршења има виши ниво у првој и трећој фази, док је у другој нешто нижи (слика 2).

Слика 2 – Упоредни преглед интензитета богослужбених делатности и осталих верских делатности по фазама борбених операције Копнене војске

Наведено је последица утицаја неколико фактора. То су: *ниво интензитета борбених активности*, *карактеристике оружаног сукоба* и *време трајања операција*, из чега се уочава и утицај *временске димензије* оперативног окружења. Већ је наглашено да је ниво интензитета борбених активности највиши у другој фази, што пресудно утиче на чињеницу да су *богослужбене делатности* у тој фази не само интензивније, већ и преовлађујуће, па у односу на остале верске делатности током фазе извођења имају виши ниво приоритета. Разлози су у израженијем присуству *опасности*, *стреса* и *хаоса*, али и у наглим променама ситуације и великом порасту броја догађаја у јединици времена, као последице извођења *борбених активности*, од којих су најдраматичније *рањавање* и *смрт*. То, међутим, не значи да се, у складу са могућностима, потребама и расположивим временом, у овој фази неће вршити и *остале верске делатности*.

Временска димензија оперативног окружења током фазе извођења борбених операција испољава утицај на повећање нивоа приоритета *богослужбених* у односу на *остале верске делатности*. *Време* у извођењу операција представља комплексну величину и укључује неколико интервала који имају свој почетак, ток и завршетак. Укупно трајање операција разматра се у односу на фазе операције и састоји се од: времена припреме, времена за извођење операције и времена за стабилизацију достигнутих циљева и дезангажовање јединице.⁴⁴ *Време за извођење* операције обухвата почетно и извршно време за реализацију. *Почетно време* подразумева интервал од пријема задатка до момента почетка извршења, а *извршно време* од момента почетка извршења до момента реализације конкретног борбеног задатка.⁴⁵ Дужина трајања поменутих интервала зависи од бројних фактора, али се *извршно време* од осталих интервала, у незнатној, али у довољно израженој мери, издваја и по немогућности, фигуративно речено, „заустављања и враћања”. Питање времена је, иначе, са теолошке тачке гледишта, релативна категорија и поглед из тог угла на проблем нуди нова и занимљива запажања, што није тема овог чланка. То значи да, као последица изразите и већ поменуте драматичности по којој се одликује *фаза извођења борбених операција* Копнене војске, у односу на њу, по написаном правилу и опет фигуративно речено, у првој и трећој фази „има више времена”. Иако се за некога овде ради о „психолошком привиду”, а за некога о „реалности”, због карактеристика оружаног сукоба и израженијих потреба припадника Копнене војске, то утиче на нагли пораст интензитета *богослужбених делатности* у фази *извођења борбене операције*. Наведена чињеница је веома важна, без обзира на то што се припремама за извођење борбене операције посвећује максимална пажња. У трећој фази *борбене операције* ниво интензитета *борбених активности* опада, па у складу с тим расте и број захтева за отклањањем њихових последица, што се у знатној мери односи и на верску службу. Другим речима, у трећој фази се отклањају последице настале у другој фази, где посебно долази до изражаја однос према погинулима, рањенима и трауматизованима, али и рад са породицама припадника Копнене војске, што се у највећој мери постиже вршењем *осталих верских делатности*. Потребно је истаћи да у трећој фази операције поново долази до изражаја веза верске службе са *социјалном димензијом* оперативног окружења.

Трећа анализа односи се на ниво приоритета *појединих врста богослужбених делатности* током фазе *извођења операција* Копнене војске, у зависности од тога да ли се ради о *борбеним* или *неборбеним* операцијама. Поменути интензитет није увек исти, односно, у највећем броју случајева он је различит. Приликом отклањања последица неоружаних претњи током фазе *извођења неборбених операција*, а због карактера тих претњи, долази до промена у захтевима за вршењем делатности верске службе. Другим речима, ниво интензитета *богослужбених делатности* опада у односу на интензитет *осталих верских делатности*.

⁴⁴ Доктрина операција Војске Србије, оп. цит., стр. 46.

⁴⁵ Исто, стр. 47.

Верска служба у фази припрема за извођење операција Копнене војске

Припрема операција Копнене војске траје од момента пријема задатка до почетка извођења операције. У том периоду реализују се процеси рада команде на доношењу одлуке и припрема јединица, њихов развој и довођење, формирање оперативног распореда и низ других мера и поступака који претходе извођењу операција. Припреме за операцију изводе се пре извођења операција и у току њих. Припрема обухвата планирање операција, организовање снага, попуну потребним ресурсима, обуку и оперативни развој снага.⁴⁶ Делатности верске службе реализују се са циљем доприноса достизању потребног нивоа оперативних способности снага које се ангажују у операцији Копнене војске, а тежиште ангажовања војних свештеника, односно верских службеника је на *људским ресурсима*. То је првенствено њихова *квалитативна* особина, односно најосетљивија, наглим променама највише склона и за непријатеља најмање позната *морална компонента* војне моћи. Оправданост и потреба поменутог ангажовања уочава се у чињеници да припадници Копнене војске током операција долазе у ситуације да, у условима високог психофизичког напрезања, извршавају веома сложене задатке. Стога се може констатовати да припреме за операције које врше војни свештеници, односно верски службеници трају непрекидно. Значи да они, након завршетка прве фазе операција Копнене војске, настављају са припремама, условно, и у другој, па и у трећој фази операција. Такав приступ има за резултат класификацију на *припреме пре извршења, припреме током извршења и припреме након извршења задатка*. Припреме пре извршења задатка спроводе се у складу са специфичностима операције и већ је констатовано да у овом случају преовлађују *остале верске делатности*. Припреме у току извршења задатка спроводе се ради одржавања духовне снаге припадника Копнене војске већ ангажованих у операцији, што подразумева и учешће самих војних свештеника, односно верских службеника у њој, где преовлађују, као што је већ речено, *богослужбене делатности*. Припреме након извршења задатка заснивају се на делатностима које се спроводе ради стабилизације духовног стања дезангажованог састава, где опет долазе до изражаја *остале верске делатности*.

Учешће у припреми људских ресурса

Припрема људских ресурса обухвата: планирање људских ресурса, регрутовање војних обвезника, пријем професионалних припадника, распоређивање, социјализацију, морално-психолошке припреме, планирање каријере, решавање статусних питања, вредновање и оцењивање ефикасности и способности кадра.⁴⁷ Са аспекта ангажовања војних свештеника, односно верских службеника у припреми људских ресурса за учешће у операцијама Копнене војске, приоритетне су *морал-*

⁴⁶ Исто, стр. 55.

⁴⁷ Доктрина Копнене војске, оп. цит., стр. 41.

но-психолошке припреме. Током учешћа у реализацији морално-психолошких припрема припадника Копнене војске за учешће у операцијама, војни свештеници, односно верски службеници сарађују са органима за морал и психолозима.⁴⁸ Међутим, осим што сарађују, чињеница је да они остварују и изузетан утицај на обликовање укупног моралног профила припадника Копнене војске и то, пре свега, кроз унапређење, како *мотивационе*, тако и *етичке* стране моралне компоненте. Прва подразумева вољу за борбом и победом, а друга интернализацију, како је у уводу рада истакнуто, данас запостављене етичке стране моралне компоненте. Војни свештеници, односно верски службеници то постижу, пре свега, афирмацијом етичких начела вере и њиховим истовременим *повезивањем* са најважнијим вредностима војне професије, чиме утичу да те вредности усвоје верујући припадници Копнене војске. Учећи их да живе по начелима вере, уједно их припремају и за све тешке тренутке који их очекују у операцијама, у којима и они заједно са њима учествују. На тај начин јачају се, како вера у победу, тако и *мотивација* за борбу, као и *етичност* поступања током операција, што, поред осталог, омогућава и повољне услове за поштовање одредаба међународног хуманитарног права. Треба навести и податак да савремене војске немају посебне органе за морал.

Као трајни узор за реализацију квалитетних морално-психолошких припрема и остваривања позитивног утицаја на мотивациону и етичку страну моралне компоненте, војним свештеницима, односно верским службеницима може служити Посланица припадницима Српске војске, коју је 1900. године издао епископ тимочки Мелентије, звани Хиландарац. У њој се на врло сликовит начин приказује однос православног хришћанства према војној служби и рату. Текст писан пре више од једног века, у време када у војсци није било посебних органа за морал, износи саму суштину православног погледа на војничку службу. Начела изнета у Посланици иста су, како за војнике оног времена, тако и за војнике најмодернијег кова.⁴⁹

⁴⁸ Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, оп. цит., члан 22, став 1, алинеја 2, подалинеја 7, тачка 1.

⁴⁹ Владика Мелентије поручује војницима, али и њиховим родитељима, да је нечасно избегавање војне службе. Грех је, како каже Мелентије Хиландарац клонити се војске, али и тужним и плачним срцем ићи на војну службу која је узвишена, јер се њоме бране највиши државни интереси. Посебно је велики грех крити издајницу. Он саветује војнике да живе хришћанским животом, да се моле Богу, да буду искрени, отворени, правични и верни Отаџбини, да не псују и да не краду, да се не мешају у туђи посао и да се клоне блуда и пијанства. Поручује им да код куће и у касарни буду као јагањци, а у рату као лавови. Официрима и подофицирима указује на значај васпитања војника у духу хришћанства, родољубља, храбрости и верности. Од старешина тражи да према потчињенима буду строги и правични, али наглашава да строгост не сме да иде до мучења. Такође, поручује им и да се према војницима морају односити као према млађој браћи и да на потчињене треба утицати лепим понашањем, очинским и братским поукама, а не строгим казнама. Припаднике Српске војске владика Мелентије саветује да се у боју не плаше, јер „једном се мре и не треба неколико незнатих часова које би преживели ако из боја измакну да окаљају светао образ свој и своје породице и да оставе под срамотом оно што им је у животу најмилије – децу своју.“ Посланицу завршава речима: „И зато, о војниче, о Србине, о брате драги! Упамти и ово када си у боју. Буди јунак, буди храбар и гађај смело. Пази да ти ни један метак не отиде узалуд, онако у ветар. Пуцати тек онако без циља, нема смисла. Штета је. А и цела битка зато се губи. Не пуца се зато да се непријатељ плаши, него да се уништи.“ (*Православни војнички молитвеник*, Епархијски Управни Одбор Епархије Жичке, Краљево, 2001. године, прештампано из „Гласника Православне Цркве“ Краљевине Србије, бр. 6, 1900, стр. 43-57).

Једна од *осталих верских делатности* јесте и ангажовање у припремама за извршење сложених задатака, као и у предузимању мера на превенцији ванредних догађаја, неприлагођеног понашања и негативних појава као што су суицид, злоупотреба психоактивних супстанци, секте, крађе и сл.⁵⁰ То значи да се у Копненој војсци припреме започете у редовним мирнодопским условима настављају и током операција, кроз све фазе и уз прилагођавање условима у зони операције. Тим припремама уочавају се и елиминишу негативне појаве, нарочито оне које настају изненада. Због тога војни свештеници, односно верски службеници у фази припрема операција продужавају са раније започетим учешћем у примарној, секундарној и терцијалној превенцији ванредних догађаја, неприлагођеног понашања и негативних појава. *Примарни* превентивни рад подразумева ангажовање у спречавању настанка, *секундарни* у раном откривању, а *терцијални* превентивни рад у санацији, односно елиминисању последица већ насталих ванредних догађаја, неприлагођеног понашања и негативних појава. То је посебно важно током фазе извођења операција, јер су главни напори ангажованих снага, првенствено командног кадра, тежишно усмерени ка реализацији постављених задатака у операцијама. У таквој ситуацији, појава било које од претходно поменутих негативности имала би неупоредиво теже последице по оперативну способност снага Копнене војске које изводе операцију, у односу на њихову појаву у редовним, мирнодопским условима. Ментално-хигијенски тимови у јединицама Копнене војске (у чијем раду се ангажују и војни свештеници, односно верски службеници) током свих фаза операција, не само да настављају, већ интензивирају рад. Важно је, у контексту теме, размотрити и превенцију самоубиства која представља веома важну делатност војних свештеника, односно верских службеника током мирнодопског периода. Они, са аспекта учења вере и етичких норми које из ње проистичу, раде на јачању свести припадника Копнене војске о погубности чина самоубиства. Међутим, у складу са већ поменутих значајем заједнице и спремношћу на жртву за ближњег, војни свештеници, односно верски службеници издвајају и са основа догматских начела тумаче позитивне примере из наше војне историје, а међу њима неизоставно поступке војводе Стевана Синђелића и мајора Милана Тепића. Борби против секти и култова у војној средини у фази припреме операција Копнене војске такође се посвећује пажња и то због опасности од њиховог деструктивног и разорног деловања, а које може испољити негативан утицај на припреме и извођење операција Копнене војске. Поред тога, познато је у којој мери на извођење операција могу утицати конзумирање алкохола, злоупотреба психоактивних супстанци, као и склоности ка злостављању, сексуалном узнемиравању, коцкању, крађи и тучи. Током припрема и извођења операција Копнене војске команданти и командири предузимају мере на забрани и санкционисању оваквих и сличних појава, док војни свештеници, односно верски службеници остварују утицај на јачање свести припадника о њиховој штетности.

Страх од судске казне због евентуалног непоштовања одредаба међународног хуманитарног права треба да буде присутан код верујућих припадника Копнене војске. Међутим, пожељно је да се они руководе и *страхом од Господа*. Догматски ставови о негативним појавама могу се користити у позитивне сврхе и представљати путоказе војним свештеницима, односно верским службеницима о начинима њиховог деловања током учешћа у *припреми људских ресурса* за операције Копнене војске.

⁵⁰ Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, оп. цит., члан 22, став 1, алинеја 2, подалинеја 6.

Учешће у планирању операција

Војна организација и систем командовања и руковођења карактеристични су по високом нивоу заступљености планирања као процесне функције. Војни свештеници, односно верски службеници, по питањима из домена функционалне надлежности, учествују у свим облицима планирања у Копненој војсци, што се односи и на дефинисање задатака и активности чијом реализацијом се остварује слобода вероисповести током операција њених снага. Ради доприноса оптимизацији способности планирања, извођења и подршке операција и остваривања слободе вероисповести током њиховог извођења, војни свештеници, односно верски службеници учествују у планирању операција Копнене војске, што обухвата интегрисање делатности верске службе у заједничке напоре различитих снага у свим додељеним мисијама и задацима ради доприноса њиховом успешном извршавању. Већ је наглашено да, у условима формирања личних штабних група, или без њих, војни свештеници, односно верски службеници задатке извршавају под директном контролом команданата и не могу бити у улози координирајућих или специјалистичких штабних официра. Такође, не могу се ангажовати у *обаветштајној припреми бојишта, одређивању изведених и тежишних задатака, припреми оперативног модела и формулисању исказа мисије, развоју идејне замисли команданата, разради, упоређивању и анализи варијанти употребе (курсева акција) и дефинисању центара моћи (центра гравитације)*. Међутим, они могу испољавати утицај на одређивање *ограничења и процену ризика* у операцијама и *идентификовање чињеница и претпоставки*. Посебно је значајно њихово ангажовање у *процени расположивих снага*. Такође, потребно је да им током фазе оријентације буду присутни резултати рада *тимова за избор објеката дејства*, али никако ради утицаја на њихов избор, већ искључиво ради давања мишљења који од разматраних објеката не смеју бити уврштени у листу. На тај начин верска служба даје допринос отклањању могућности за евентуално кршење одредаба међународног хуманитарног права и испуњавању још једног од услова да социјална димензија оперативног окружења буде повољна, а то је *легитимност одабраних циљева*. У фази израде докумената војни свештеници, односно верски службеници учествују у изради прилога о људским ресурсима уз оперативно наређење и носиоци су израде тачке о верским питањима.

Учешће у оспособљавању

Ради јачања војних колектива и духовних и етичких вредности и мотивације припадника Копнене војске, неговања њихових војничких врлина и патриотизма, као и обликовања грађанске одговорности, војни свештеници, односно верски службеници у фази припрема операција учествују у оспособљавању њених припадника и то кроз *организацију предавања и беседе о духовно-моралним темама*.⁵¹ Поменути делатност може се реализовати на два начина: по принципу *обавезних садржаја* и по принципу *доброволности*. Обавезни садржаји оспособљавања реализују се у форми припрема за предстојеће задатке у операцијама Копнене војске са тежиштем на обу-

⁵¹ Исто, члан 22, став 1, алинеја 3, тачка 1.

ци за адекватно понашање у конкретном религијском окружењу. Због осетљивости тематике у њеној реализацији ангажују се војни свештеници, односно верски службеници оних вероисповести које у зони извођења операције Копнене војске преовлађују код локалног становништва. Овај вид оспособљавања обавезан је за све припаднике Копнене војске који учествују у операцијама, при чему је то посебно важно код *мултинационалних операција*. Такође, један од редовних мирнодопских садржаја обуке који се у командама, јединицама и установама Копнене војске интензивира током фазе припрема операције јесте и *интернализација вредности војне професије*. Циљ је достизање дефинисаних етичких норми понашања и тиме претварање поменутих вредности у личне врлине припадника Копнене војске. Током фазе припрема операција војни свештеници, односно верски службеници ангажују се у реализацији предавања по предметној проблематици, али искључиво за припаднике своје вероисповести. На тај начин извршава се и једна од обавеза дефинисана Кодексом части.⁵² Оспособљавање по принципу добровољности реализује се тако што је тежиште ангажовања војних свештеника на обради питања из области односа религије и рата, вере и морала, али и поступања у конкретним ситуацијама током операција, што се и у овом случају односи искључиво на припаднике своје вероисповести. Војни свештеници у овој врсти оспособљавања ангажују се на тумачењу Светог писма, као и у проучавању и тумачењу светоотачких списа, а све ради остваривања позитивног утицаја хришћанског морала на унапређење моралног профила припадника Копнене војске – хришћана који се ангажују у операцији. Овде је посебно потребно имати у виду и изучавање и тумачење поменуте Беседе на гори, односно Блаженстава, као основа хришћанске етике.⁵³ Војни имами ангажују се на учењу Курана (тефсира) и то ради остваривања позитивног утицаја исламског морала (ахлака) на унапређење моралног профила припадника Копнене војске – верника исламске вероисповести који се ангажују у операцији.

Верска служба у фази извођења операција Копнене војске

У фази извођења операција Копнене војске планиране снаге извршавају додељену мисију и у исто време реализују се делатности верске службе којима се непосредно доприноси извршењу операције, уз оптимални начин ангажовања њених ресурса. Капацитетима верске службе у операцијама Копнене војске располажу искључиво команданти, а координација рада војних свештеника, односно верских службеника реализује се по штабно-функционалној линији. Уз то, не сме се занемаривати и запостављати канонска одговорност према традиционалној цркви, односно верској заједници којој војни свештеници, односно верски службеници припадају. Већ је наглашено да, за разлику од фазе припрема и фазе стабилизације и деангажовања, *богослужбене делатности* током фазе извођења операција Копнене војске имају већи интензитет, па се у једном од наредних питања треба осврнути и на ту проблематику.

⁵² Кодекс части припадника Војске Србије, „Службени војни лист”, број 29/10, члан 8, став 1.

⁵³ Свето Писмо Нови Завјет Господа нашег Исуса Христа, (Мт. 5, 3-13), оп. цит., стр. 16-17.

Верска служба у функцији командовања и руковођења

На основу специфичности свог статуса војни свештеници, односно верски службеници током фазе извођења операција Копнене војске обављају функцију *саветника* команданата по верским питањима и питањима морала и мотивације припадника јединице која су од утицаја на успех операција.⁵⁴ На свим нивоима командовања врше функцију личних штабних официра, уз могућност непосредног приступа команданту и, што је веома важно нагласити, *без посредника* у тумачењу осетљивих теолошких питања. Под командантовом су непосредном контролом и без могућности претпотчињавања другом штабном официру. Као *лични штабни официри* организују делатности верске службе у оквирима његове замисли и уз испољавање повратног утицаја на етичност одлука, као и очување хуманитарних аспеката командовања и руковођења током фазе извођења операција Копнене војске. На основу смерница команданата они информишу остале штабне официре и старешине потчињених јединица и координирају и надгледају припрему и извршење планских процеса унутар своје функционалне надлежности. Функцију командовања обављају једино над својим помоћницима. Важно је указати и на потребу да војни свештеници, односно верски службеници не би требало да предлажу за стимулативне мере припаднике Копнене војске који се истичу током операција. Када су у питању дисциплинске мере и мере из надлежности војнодисциплинских и цивилних судова, они не могу да се изјашњавају у вези са предузимањем мера против припадника Копнене војске против којих се оне покрећу, што се односи и на ангажовање у функцији судије поротника. Такође, не могу ни да се ангажују у спровођењу извиђајног или истражног поступка, изузев у области канонског права и аутономног права традиционалне цркве, односно верске заједнице у погледу вршења богослужења и верских обреда у потчињеним командама, односно установама. Војни свештеници, односно верски службеници током операција Копнене војске достављају командантима запажања по питањима остваривања слободе вероисповести, као и о евентуалним појавама кршења одредби Кодекса части. При томе они предлажу и одговарајуће мере, али без саопштавања података, чињеница и околности до којих долазе приликом вршења свете тајне исповести, а који би могли открити идентитет лица које се исповедало. Кроз функцију саветника команданата војни свештеници, односно верски службеници воде бригу и да се током операција Копнене војске свим припадницима који то желе омогућава право на остваривање Уставом и законима загарантовано право на слободу вероисповести.

Војни свештеници, односно верски службеници испољавају утицај на командовање ради спречавања, откривања и елиминисања евентуалних појава узнемиравања, дискриминације или привилегија других због њихових верских уверења и припадања или неприпадања цркви, односно верској заједници. То подразумева и откривање и спречавање евентуалних покушаја принуде којима би се појединци присиљавали да се изјасне о својој вероисповести и верским уверењима или њиховом непостојању. Предузимање мера на елиминисању поступака и изјава припадника Копнене војске увредљивих по верска осећања других, што обухвата и псова-

⁵⁴ Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, оп. цит., члан 14, став 1, алинеја 3.

ње и погрдно изражавање о верским вредностима које верујућим људима представљају светињу, као и покушаје реализације активности које би за циљ имале утицај на друге да промене веру, такође је једна од делатности коју војни свештеници, односно верски службеници врше у функцији саветника команданата. Све то спада у редовне мирнодопске задатке, али током извођења операција, због карактеристика оружаног сукоба, посебно добија на значају. Једна од *осталих верских делатности* јесте и надгледање и контрола рада у потчињеним саставима.⁵⁵ У том смислу они контролишу степен предузетих мера из области организације остваривања слободе вероисповести припадника Копнене војске, стварања услова за вршење делатности верске службе током операција, поштовања прописаног времена, поретка и правилности богослужења и верских обреда и осталих верских делатности, степена остварења сарадње са војним свештеницима истог нивоа и локалним свештеницима, као и вођења прописане документације и материјалног пословања. Такође, сагледавају и евентуалне покушаје приморавања војних свештеника, односно верских службеника да врше богослужења и верске обреде који су у супротности са аутономним прописима цркве, односно верске заједнице којој припадају, случајеве њиховог ометања и покушаја прекидања, или позивања на одговорност од стране претпостављеног старешине због начина обављања богослужења и верских обреда, као и све друге, евентуално испољене активности којима се нарушавају устројство и аутономни прописи традиционалних цркава и верских заједница. Методологија реализације контрола, које се иначе интензивирају током фазе припрема операција Копнене војске, усклађује се са подзаконским актом којим је та област уређена у Војсци Србије.

Богослужења и верски обреди у операцијама Копнене војске

Богослужења и верски обреди припадају групи *богослужбених делатности*. Војни свештеници, односно верски службеници обављају их искључиво у складу са аутономним прописима традиционалних цркава и верских заједница, док се подзаконском регулативом уређују *услови* за њихово вршење, а никако *начин*. Услови су принципијелно увек исти, без разлике на околности и то током извршавања свих додељених мисија и задатака. Међутим, зона у којој се изводи операција Копнене војске представља у одређеном смислу специфичан амбијент. Због тога се богослужења и верски обреди током ове фазе врше у специфичним условима, иако по начину чинодејствовања (богослужења) не постоје одступања у односу на одредбе аутономних прописа традиционалних цркава и верских заједница, као и на услове за њихово вршење у Војсци Србије, а што је већ уређено подзаконском регулативом. Наиме, вршењем богослужења и верских обреда у Војсци Србије не смеју се нарушавати унутрашње устројство и организација традиционалних цркава и верских заједница. Део богослужења и верских обреда у мирнодопским условима војни свештеник, односно верски службеник служи или само у *изузетним ситуацијама* или *уз посебну сагласност* традиционалне цркве, односно верске заједнице којој припада. Обављање богослужбених делатности током *фазе извођења* опе-

⁵⁵ Исто, члан 22, став 1, алинеја 2, подалинеја 7, тачка 5.

рација Копнене војске представља управо једну *изузетну ситуацију*. Као пример могу послужити захтеви за сахранама и светим тајнама крштења, миропомазанја и брака током операција. То значи да приликом сахране припадника Копнене војске православне вероисповести, у редовним околностима војни свештеник може, по жељи породице преминулог и по службеној дужности, служити опело, али за то мора имати *посебну сагласност* локалног свештеника. Међутим, специфичности којима се одликује фаза извођења операција Копнене војске, због изразите динамике и карактеристика оружаног сукоба не омогућавају време за добијање посебне сагласности, већ се сматрају изузетним ситуацијама. У том случају војни свештеник по завршетку операције накнадно регулише административна питања која су у вези са црквеним устројством и организацијом. Међутим, док операција траје он се тежишно ангажује у вршењу управо оних богослужења и верских обреда за које би му у редовним околностима била потребна посебна сагласност. Занимљива је ситуација и са светом тајном причешћа коју војни свештеници врше током служења светих литургија. Она се може вршити и за болесне који нису у могућности да учествују у светим литургијама, као и за оне на самрти, али изузетно и по посебној процедури. Међутим, током борбених операција Копнене војске овакав вид вршења свете тајне причешћа веома је честа појава, посебно при високој динамичности борбених активности и у ситуацијама опасним по живот учесника и са високим нивоом смртности учесника. У таквим условима, поред опела, војни свештеници највећи део времена проводе вршећи свете тајне исповести и причешћа.

Верска служба и цивилно-војна сарадња

Цивилно-војна сарадња је функција којом се остварује веза и координација активности између војних снага и различитих учесника цивилног окружења, а ради стварања услова за извршење подршке мисије у миру, ванредном и ратном стању.⁵⁶ Цивилно-војна сарадња је садржај борбених дејстава који се планира, организује и реализује у свим операцијама Војске Србије.⁵⁷ Ефекти цивилно-војне сарадње нису одлучујући у операцијама Копнене војске, али утичу на њихов исход и на достизање постављених циљева у операцијама. *Социјална димензија* оперативног окружења у којем се операција Копнене војске изводи испољава посебан утицај на цивилно-војну сарадњу, због чега се може констатовати да у одређеној мери представља и спону функције *цивилно-војна сарадња* и *верске* функције. Веза војних снага и *чинилица окружења* посебно је изражена по питању функције цивилно-војне сарадња, док су делатности верске службе првенствено усмерене на *сопствене војне снаге*. Међутим, један од садржаја цивилно-војне сарадње јесте и подршка сопственим снагама, док се делатности верске службе могу обављати и у оквиру активности цивилно-војне сарадње. Другим речима, војни свештеници, односно верски службеници могу се, уколико то ситуација налаже и омогућава, по наређењу команданата снага Копнене војске ангажовати и за потребе тимова и центара за цивилно-војну сарадњу у зони операција. Из тога се види не само интеракцијска ве-

⁵⁶ Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије, оп. цит., стр. 10.

⁵⁷ Исто, стр. 27.

за верске службе и цивилно-војне сарадње већ и перспективе даљег развоја њиховог заједничког деловања. Обим ангажовања укупних војних ресурса у реализацији активности цивилно-војне сарадње зависи од тога да ли се ради о *борбеним* или *неборбеним* операцијама. Борбене операције карактеришу се високим интензитетом дејстава у којима се максимално ангажују сви расположиви ресурси војних снага. Због тога усмереност снага на извршавање борбених задатака оставља мању могућност за њихово ангажовање за потребе цивилно-војне сарадње.⁵⁸ Међутим, у неборбеним операцијама активности цивилно-војне сарадње су шире и сложеније него у борбеним операцијама. Ограничени војни ресурси, веће присуство медија, очекивања локалне и међународне заједнице, бројност међународних, владиних и невладиних организација, свакодневни односи са локалним становништвом и другим цивилним органима биће од кључног значаја за реализовање потребе цивилно-војне сарадње.⁵⁹ Које ће врсте делатности верске службе бити укључене у реализацију задатака цивилно-војне сарадње зависи првенствено од тога да ли се ради о *борбеним* или *неборбеним* операцијама. Већ је речено да су током фазе извођења борбених операција Копнене војске израженији захтеви њених припадника за *богослужбеним делатностима*. Међутим, богослужбене делатности током фазе извођења *неборбених операција* свакако су заступљене, али у мањој мери него у фази извођења *борбених операција*, чиме се стварају услови за јачање интензитета вршења *осталих верских делатности*, а самим тим и за њихово укључивање у активности цивилно-војне сарадње. *Богослужбене делатности* верске службе могу се током операција Копнене војске реализовати и у оквирима цивилно-војне сарадње, али у њеним активностима много већи значај имају *остале верске делатности*. Поменута *социјална димензија* у зони операција одређена је чиниоцима цивилног окружења, као што су: становништво, органи власти, привредни субјекти, међународне организације, невладине организације и религијске организације, групе и покрети. Од набројаних чинилаца који током операција Копнене војске имају израженију интеракцијску везу са верском службом, односно преко којих верска служба у већој мери испољава утицај на њихову припрему и извођење, издвајају се становништво, међународне организације, владине организације и религијске организације, групе и покрети. С тим у вези, током операција Копнене војске посебно долази до изражаја и једна од *осталих верских делатности* верске службе – *сарадња са локалним свештеницима, односно верским службеницима*.

Верска служба у садејству са организационим деловима надлежним за цивилно-војну сарадњу испољава позитиван утицај на извођење операција и ангажовањем у активностима пружања помоћи цивилним властима приликом евакуације становништва и материјалних добара, пружања хуманитарне помоћи и свих других мера којима се утиче на обезбеђивање основних животних потреба. При томе је важно да се ангажују војни свештеници, односно верски службеници оне вероисповести којој припада локално становништво. Својим ауторитетом и јачањем угледа Војске Србије и државе, верска служба и на овај начин испољава позитиван утицај на фазу извођења операција Копнене војске.

⁵⁸ Исто, стр. 30.

⁵⁹ Исто, стр. 32.

Верска служба у фази стабилизације и дезангажовања Копнене војске

Фаза стабилизације и дезангажовања представља фазу операције у којој се, након остварења циља операције, прелази на остварење политичког решења проблема и отклањање последица насталих извођењем операције.⁶⁰ Фаза стабилизације и дезангажовања може различито да траје и зависи од нивоа операција, њихове врсте, периода оружаног сукоба и великог броја услова који дефинишу жељено крајње стање. Током ове фазе, а у складу да оствареним степеном стабилизације и дезангажовања, поред дезангажованог људства сопствених јединица, деловање војних свештеника, односно верских службеника може постепено почети да обухвата и чланове њихових породица. Интеракцијска веза цивилно-војне сарадње и верске службе из *фазе извођења* операција Копнене војске егзистира и након њеног завршетка. Она своју пуноћу достиже у *фази стабилизације и дезангажовања*, што употпуњује широку лепезу позитивних утицаја верске службе на операције Копнене војске. У недостатку локалних свештеника, војни свештеници, односно верски службеници могу, уз услов да се не нарушава устројство и унутрашња организација цркве, односно верске заједнице, вршити богослужбене делатности и за потребе становништва, посебно у хитним случајевима, али искључиво за вероисповест којој припадају. У сарадњи са владиним организацијама, црквама и верским заједницама и органима логистике, они се са стручног саветодавног аспекта могу ангажовати и у инфраструктурној обнови верских објеката оштећених у операцијама, али опет искључиво у оквирима вероисповести којој припадају. Ради отклањања последица код локалног становништва, насталих извођењем операција, војни свештеници, односно верски службеници могу сарађивати са лекарима и психолозима, вршењем одређених делатности.

Рад са припадницима Војске Србије и члановима њихових породица

Ради решавања проблема проузрокованих учешћем у операцијама Копнене војске, војни свештеници, односно верски службеници пружају помоћ њеним припадницима, као и члановима њихових породица, спроводећи *пастирско-саветодавни рад*.⁶¹ Он се реализује у сарадњи са војним психолозима и то ради пружања психолошке помоћи на духовним основама, обједињавањем исцелитељних могућности вере и савремене психологије и психотерапије. Овакав начин њиховог ангажовања, као својеврсна духовна надградња световног психолошког разумевања и решавања проблема припадника Копнене војске и чланова њихових породица, усмерен је на отклањање последица стреса, страха, посттрауматских стресних поремећаја, депресија, бола насталог при растајању и губитку и психичких проблема који настају у операцијама. Војни свештеници, односно верски службеници у пастирско-саве-

⁶⁰ Доктрина Копнене војске, оп. цит., стр. 107.

⁶¹ Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, оп. цит., члан 22, став 1, алинеја 2, подалинеја 8.

тодавном раду посебну пажњу обрађају на припаднике који су на самрти и на тешке рањенике. Пастирско саветовалиште организује се током свих фаза операција, али се максимум његовог утицаја достиже у фази стабилизације и дезангажовања.

Потребно је да војни свештеници, односно верски службеници, због природе свог позива, али и карактеристика оружаног сукоба, познају и основе психолошких наука и природу људске психе, као и да остварују сталну сарадњу са носиоцима психолошке делатности у Војсци Србије – војним психолозима. То је важно имајући у виду да је човек трослојно биће које се састоји од душе, тела и духа, а пастирско-саветодавни рад усмерен је управо на поље људске душе. Савремена испитивања нивоа трауме и посттрауматске реакције које људи доживљавају и које се испољавају на различите начине, говоре да тај ниво не зависи од пола или узраста, што значи да нико од припадника Копнене војске током операција не може бити „имун“ на посттрауматски стресни поремећај, без обзира на хијерархијску позицију.⁶²

Једна од специфичности *свете тајне исповести* јесте у томе што се њоме повлачи јасна граница у надлежностима и могућностима војних свештеника, с једне, и војних психолога, с друге стране. Припадници Копнене војске – верујући хришћани знају да је свештеницима кроз свету тајну рукоположења дата духовна власт да разрешавају људе од греха, као и да ту власт осим њих нико више не поседује, па ни психолози. Исповест, односно покајање током операција, поред осталог, представља врло ефикасан лек за трауматизованог припадника Копнене војске, али само за оног са вером. Уколико се код њега после исповести и даље јављају очај, осећај беспомоћности и посебно оптерећеност савести, војни свештеник га упућује код војног психолога. Наиме, то значи да је у конкретном случају дошло до пада вере и сумње у свету тајну, па је, поред исповести, потребно спроводити и терапију. Поред тога, у ситуацији када у близини нема психолога, а потребно је његово хитно ангажовање, што је у операцијама чест случај, војни свештеници, односно верски службеници требало би да буду спремни да реализују и прву фазу *пастирског приступа*.⁶³ Све што је речено у вези са пастирско-саветодавним радом са припадницима Копнене војске у потпуности је применљиво и на чланове њихових породица, уз услов да ситуација у зони операције то омогућава и да је јединица Копнене војске трауматизованог у међувремену дезангажована.

⁶² Поремећај прилагођавања са комбинацијом узнемирености и депресивног понашања може да обухвата потешкоће у спавању, висок ниво иритираности и испаде беса, тешкоће у општем функционисању и концентрацији при раду и обављању свакодневних послова, повећан ниво будности у форми опште ексциtabilности (страшне узбуђености), претрашеност, висок ниво анксиозности, низак ниво толеранције на фрустрацију и физиолошку реакцију на догађаје који симболизују или подсећају на трауматичан догађај.

⁶³ Она обухвата групни рад са трауматизованима, при чему им се за почетак објашњава да оно што осећају у већини случајева може бити „нормално“ (тзв. интервенција нормализације), а не патолошко. Циљ је да трауматизовани припадници Копнене војске прихвате да постоје начини да се проблем превазиђе или макар „премости“ и без психотерапеута. Дакле, овде се ради о једној врсти психолошке „прве помоћи“, где група трауматизованих без психолога или психотерапеута, са војним свештеником, односно верским службеником може започети процес олакшавања и изношења проблема на површину. На овај начин проблем ће се у каснијем раду лакше „метаболисати“, прихватити, прорадити, расветлити и превазићи. У поменутом групном раду суштина је у подстицању трауматизованих да изнесу свој бол, шок, бес или друге садржаје који прате проблем посттрауматског стресног поремећаја, што се, наравно, спроводи паралелно са молитвено-духовним садржајима верске службе.

Учешће у реализацији програма одмора и опоравка

Програм одмора и опоравка у пуном обиму спроводи се тек након завршетка операције и при потпуном дезангажовању снага Копнене војске. Међутим, са реализацијом појединих садржаја може се отпочети и у фази стабилизације и дезангажовања и то у њеном завршном делу или у делу зоне где се операција више не изводи. Верска служба својим делатностима учествује у реализацији одмора и опоравка припадника Копнене војске. Уколико услови у зони операције дозвољавају, за дезангажоване припаднике Копнене војске у слободном времену могу се организовати посете свetim местима која су од духовног значаја за вероисповест којој припадају, као и војничка гробља и места страдања припадника наше војске кроз историју. Сврха је да се кроз молитвено-духовне садржаје припадницима Копнене војске омогуће услови за стабилизацију духовног стања. Током периода одмора и опоравка, од верских обреда интензивније се служе благодарења и помени (парастоси, мисе задушнице и рахмети душама) припадницима Копнене војске погинулим током фазе извођења операција и врше свете тајне исповести, причешћа и јелеосвећења преживелима. Поред богослужења и верских обреда, наставља се и са реализацијом пастирско-саветодавног рада и ангажовањем војних свештеника, односно верских службеника у раду ментално-хигијенских тимова. Поред појања током богослужења и верских обреда, црквени хорови из састава Копнене војске, у делу зоне где се више не изводи операција, могу наступати у манифестацијама културолошког карактера, што је такође значајно за моралну компоненту њене војне моћи.

Закључак

Верска служба представља снажан кохезиони фактор са могућношћу једновременог утицаја, како на јачање сваке од три компоненте војне моћи Копнене војске појединачно, тако и на њихову међусобну повезаност, из чега се уочава њен значај за укупну војну моћ Копнене војске. На *физичку компоненту* војне моћи Копнене војске верска служба испољава утицај кроз један од њених најважнијих елемената – *заједничко деловање*, јер оно у исто време има и снажну духовну димензију. У вези с тим, уочава се да верска служба представља важну спону између *физичке и моралне компоненте* војне моћи Копнене војске, јер повезује *одговорност за колектив и савест појединца*, што је иначе једна од одлика православања. На *концептуалну компоненту* војне моћи Копнене војске верска служба може остваривати утицај само својом свеобухватном уређеношћу, због чега је овај чланак и написан. То подразумева да она, поред усклађености са законском регулативом и усаглашености са доктринарним документима, уважава, како сопствене потребе и могућности, тако и ранија домаћа и савремена искуства војски других земаља, али и аутономне прописе традиционалних цркава и верских заједница.

На *моралну компоненту* војне моћи Копнене војске утицај верске службе је најсвеобухватнији и најзначајнији, па је са аспекта чланка он примаран. Морална компонента војне моћи заснива се, поред осталог, и на моралним начелима и најважнијим вредностима војне професије прокламованим *Кодексом части*. Поштовањем норми

које из тих вредности произилазе и које их у исто време чувају, стварају се услови да припадник Копнене војске прихвата поменуте вредности и претвара их у личне врлине, при чему је присуство тих врлина у операцијама од непроцењивог значаја. Међутим, тек након што се у обзир узме висок степен заступљености догматских начела великих монотеистичких религија у прокламованим вредностима војне професије, може се закључити у којој мери кроз овај сегмент може бити присутан позитиван утицај верске службе на планирање, припрему и извођење операција Копнене војске. Имајући у виду да су војни свештеници у Копненој војсци директно потчињени командантима, у даљем је *кроз доградњу* подзаконске регулативе којом је уређено *оперативно планирање* у Војсци Србије, као и *кроз развој стандардних оперативних процедура*, потребно унапређивати модалитете сарадње војних свештеника, односно верских службеника са органима за морал и психолозима, и то у *оквирима група које се формирају у командама снага Копнене војске у операцијама*. Поред тога, успостављање једне нове функције (верске) и прописивање формацијских места војних свештеника, односно верских службеника у Копненој војсци отвара перспективе за *унапређење досадашњег начина* изграђивања и вредновања морала, а тиме и за некритичко *преиспитивање и доградњу* морално-психолошке функције.

Делатности верске службе у операцијама Копнене војске врше се у условима изразите *мултидимензионалности* оперативног окружења. Врста и интензитет тих делатности у знатној мери зависе од *социјалне и временске* димензије оперативног окружења, врсте и фазе операција, али и обима активности и чинилаца цивилно-војне сарадње. Ниво интензитета делатности верске службе и активности цивилно-војне сарадње у фази стабилизације и дезангажовања приближно је исти, што омогућава услове за отварање новог поглавља будућих једновремених теоријских разматрања поменуте области. Експликација верске службе у планирању, припреми и извођењу операција Копнене војске, али и других сличних тема којима се једновремено разматрају различити аспекти операција и верске службе, несумњиво испољава позитиван утицај на развој *оператике* као једне од наука одбране. Ради максималне искоришћености капацитета верске службе у операцијама Копнене војске не сме се толерисати испољавање било каквих анимозитета према било којој од религија, као ни приватна антицрквеност појединаца, што поред чињенице да је то обавеза свих, првенствено треба да буде брига функционалног носиоца. У исто време, по питању верске службе не сме бити било каквог облика присиљавања, јер је она дефинисана на принципу добровољности, односно верски садржаји се могу упражњавати искључиво на основу личног опредељења њених припадника. Ради стварања услова за свеобухватан позитиван утицај верске службе на планирање, припрему и извођење операција Копнене војске, а имајући у виду да је верска служба у Војсци Србије тек недавно успостављена (враћена), потребно је улагати напоре на унапређењу нивоа оспособљености војних свештеника, односно верских службеника као *штабних официра*. Поред тога, неопходно је предузимати мере на уређењу резервне компоненте верске службе за потребе *снага ојачања*, као и на развоју типских и покретних *пољских* богослужбених простора и лакопреносивих *теренских*, односно *ручних* комплекта богослужбених предмета. Такође, током планирања, припреме и извођења операција Копнене војске, недопустиво је прављење компромиса у вези са специфичностима статуса војних свештеника, односно вер-

ских службеника. Они, иако официри Војске Србије, могу имати искључиво *неборбени статус*, што се не односи само на забрану ношења и употребу оружја, већ и на читав низ других прописаних специфичности. Само на тај начин верска служба може остваривати позитиван утицај на планирање, припрему и извођење операција Копнене војске. У супротном, непридржавање тих специфичности проузроковало би бројне проблеме: кршење одредаба Женевске конвенције, немогућност супротстављања верским екстремизмима, па чак и њихово фаворизовање, дисхармоничан однос командовања и руковођења и канонских одредаба, ненадлежно мешање војних свештеника, односно верских службеника у командовање, али и командана-та у канонска питања, подршка прозелитизму и сл.

Може се закључити да су могућности верске службе у елиминисању *опасности, стреса, хаоса и фрикције* изузетне. Такође, уочава се и подударност све веће друштвене реafirмације религије и потребе развоја савременог *лидерства (војног вођства)*. Команданти свих нивоа у Копненој војсци треба да буду „кључни моралисти”, па је стога њиховом избору, вођењу кроз службу и усавршавању неопходно посвећивати посебну пажњу. С друге стране, по питању развоја *етичности и мотивације* они имају значајан ослонац у војним свештеницима, односно верским службеницима, али искључиво као *духовницима цркава и верских заједница*, а никако *секуларизованим хуманистима*, како поједини рационалистички настројени појединци доживљавају њихову улогу. Једновременим развојем савременог *војног вођства* и *војног свештенства* у Војсци Србије, не само да се остварује висок ниво позитивног утицаја на припрему, планирање и извођење операција Копнене војске, већ се и доприноси отпочињању једне нове епохе српске војне историје, где њихов поновни спој представља један од симбола те епохе. Имајући у виду карактеристике савремених сукоба, висок ниво динамичности којима се одликују операције Копнене војске, широк дијапазон могућег деловања и богатство духовних капацитета којима са догматског аспекта располажу традиционалне цркве и верске заједнице, али и изразито висок проценат припадника Војске Србије који су се изјаснили као верујући, може се закључити да верска служба има изузетне могућности за остваривање позитивног утицаја на планирање, припрему и извођење операција Копнене војске. Потребно је да функционални носилац, обезбеђујући највиши ниво стручности и компетентности свог лаичког организационог дела, без обзира на подразумевану стручност клиричког дела, и уз одсуство свега потенцијално негативног, ова питања и даље разрађује и имплементира. Веома је важно да се то чини без покушаја секуларизације вере и, у исто време, уз елиминисање свих услова који могу доводити до појаве прозелитизма. Од тога пресудно зависи да ли ће верска служба, као дефинитивно велики *изазов*, прерасти, с једне стране у *предност*, или, с друге стране, у *ризик* и *претњу*.

Литература

1. Библија *Свето писмо Старог и Новог завета*, Стари завет по преводу Ђуре Даничића, Нови завет по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског синода, по исправкама и преводима Светог Владике Николаја, Глас Цркве, Београд, 2007.
2. Вујаклија Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1991.
3. Гроздић Д. Борислав, *Православење и рат*, НИЦ Војска, Београд, 2001.

4. *Доктрина операција Војске Србије*, Медија Центар „Одбрана”, Београд, 2012.
5. *Доктрина Копнене војске*, Медија Центар „Одбрана”, Београд, 2012.
6. *Доктрина цивилно-војне сарадње Војске Србије*, Медија Центар „Одбрана”, Београд, 2012.
7. Епископ Николај, *Омилије*, Православна црквена општина Линц, Линц, 2001.
8. Иљин Иван, *О супротстављању злу силом*, НИЦ Војска, Београд, 2001.
9. *Кодекс части припадника Војске Србије*, „Службени војни лист”, број 29/10.
10. Лојић Ранко и Кулић Живко, *Менаџмент људских ресурса*, Дирекција за издавачку и библиотечко-информациону делатност, Београд, 2009.
11. Карапанџин С. Стевица, *Кодекс части припадника Војске Србије*, Нови Гласник, број 3-4, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010.
12. *Православни војнички молитвеник*, Епархијски Управни Одбор Епархије Жичке, Краљево, 2001, прештампано из „Гласника Православне Цркве” Краљевине Србије, бр. 6, 1900.
13. *Пријевод Кур’ана*, превео Бесим Коркут, Мешихат Исламске заједнице у Србији, Нови Пазар, 2011.
14. *Псалтир са девет библијских песама*, превод црквеног грчког и словенског Псалтира владике Атанасија (Јевтића), манастир Хиландар, манастир Грачаница, манастир Цетињски, манастир Тврдош.
15. *Свето Писмо Нови Завет Господа нашег Исуса Христа*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 1998.
16. Свети Јован Лествичник, *Лествица*, Манастир Хиландар, 1997.
17. Симић Срђан, *Учење Корана о Исусу Христу*, Богословски факултет Српске православне цркве, Београд, 2002.
18. *Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије*, „Службени гласник РС”, бр. 22/11.
19. *Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије*, Генералштаб Војске Србије, Управа за планирање и развој (Ј-5), Београд, 2013.
20. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949., <http://www.icrc.org/ihl/INTRO/375?OpenDocument>, Интернет, 08/03/2014.